

Premonstráti v Plzni

České triviální školy

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. II. Josef Vojtěch Sedláček, loajální vlastenec. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 399–[438].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405474>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

České triviální školy

V roce 1816 se Josef Vojtěch Sedláček, profesor plzeňského Filozofického ústavu, nadchnul pro český jazyk. Obdivoval buditelské aktivity Antonína Jaroslava Puchmajera, faráře v Radnicích, slavisty a básníka, stal se rovněž horlivým vlastencem a velkým propagátorem českého jazyka. Usiloval proto o vznik českých triviálních škol. Spolu s plzeňským purkmistrem Emanuele Davidem, s rychtářem Dýšiny a rychtářem Chrástu přispěl k výraznému pozvednutí českých triviálních škol v těchto dvou malých obcích. V nově vybudovaných školách byly nejen pěkné třídy, ale i byty pro učitele a pro ubytování jejich pomocníků.¹

Není jasné, proč Sedláčkův zrak padl zrovna na Dýšinu a Chrást, čím si tyto dvě nevýznamné obce získaly jeho zájem. Snad to způsobil jeho blízký kontakt s plzeňským arciděkanem Tomášem Kordíkem,² který byl před příchodem do Plzně farářem v Dýšině a místní poměry a potřeby těchto obcí dobře znal. Svoji roli mohl sehrát i dýšinský farář František Bleil, který se s Kordíkem přátelil, byl jeho přímým dýšinským nástupcem, v Dýšině působil v letech 1803 až 1824.³ Sedláček snad Dýšinu poznal při svých cestách do Radnic.

¹ Dýšina (Dejšina), malá obec ležící asi 10 kilometrů severovýchodně od Plzně, měla značnou tradici ve zpracování železné rudy a výrobě hlinky a dobré hospodářské zázemí. V obci je mohutný barokní kostel Nejsvětější Trojice, sv. Šimona a Judy. Na dýšinské faře se scházeli čeští vlastenci. O historii Dýšiny viz [Bě16].

Chrást, malá obec ležící asi 12 kilometrů severovýchodně od Plzně, bezprostředně sousedící s Dýšinou, je na přímé cestě z Plzně do Radnic, kam Sedláček opakovaně zajížděl k Puchmajerovi. V roce 1811 byla stížena rozsáhlým požárem, který ji takřka zničil. Později byla proslulá brusírnami skla, výrobou střelného prachu, zápalných šňůr a zápalek pro doly, zpracováním břidlice apod. Farní správou spadala pod Dýšinu.

Dýšina i Chrást patřily v Sedláčkových časech do majetku města Plzně.

² Tomáš Kordík († 1824) byl v letech 1800 až 1803 farářem v Dýšině a v letech 1803 až 1824 arciděkanem plzeňského kostela sv. Bartoloměje. Na Plzeňsku se zasloužil o rozvoj českého elementárního školství.

³ František Bleil byl patrně Sedláčkovým přítelem. Sedláček se roku 1824 účastnil jeho slavnostní instalace na plzeňského arciděkana a sepsal o tom oslavný text nazvaný *Na Plzeň v přježitosti slavné přítomnosti ... Wáclawa Leopolda Chlumčanského, ... Arcybiskupa Pražského, a t. d. o slavnosti nového svátku a při Instalací a Infulací ... Pana Arcyděkana a Opata Plzeňského Pana Frantisska Bleila ... dne 9^{tého} Května 1824* [X-39]. Roku 1827 musel Bleil na svůj post rezignovat, neboť byl na udání vyšetřován pražskou konzistoří, snad pro nedovolený vztah s kuchařkou.

Informace o duchovní správě Dýšiny vypsál z *Pamětné knihy školy chrástecké* Zbyněk Blaheta [Bla]. Autorem původních zápisů byl chrástecký učitel Karel Kutzendörfer, který vytvořil soupis farářů působících na dýšinské faře v prvních třech desetiletích 19. století a zachytil jejich osudy.

1. Česká triviální škola v Dýšíně

O nejstarších dějinách vyučování v Dýšíně nejsou dochovány téměř žádné informace. Vyučovalo se nejprve na faře, v domě rychtáře či v domku učitele. Fara zajišťovala učitelům bydlení, musel však na faře vypomáhat s řadou prací. Obec mu poskytovala plat.

Samostatná budova triviální školy v Dýšíně existovala patrně od počátku 18. století. Byla dřevěná se šindelovou střechou, stála u kostela, později měla č. p. 2. V poměrně dlouhém, avšak úzkém objektu školy byla učebna, byt pro učitele a jeho rodinu a nejspíše i tradiční drobné hospodářství. Dýšinského učitele ustanovoval dýšinský farář po dohodě s plzeňským magistrátem.

Na počátku 19. století chodily do dýšinské školy děti z Dýšiny, Chrástu, Kyšic, Červeného Hrádku, Hořemyslic a Nové Hutě. Dřevěná budova školy již nepostačovala. Od roku 1810 sílily hlasy, aby byla chatrná škola zbořena a vystavěna nová.

Dýšina měla v prvních dvou desetiletích 19. století štěstí na osvíceného rychtáře, kterým byl Václav Čechura. Uvědomoval si, že škola stojí mimo náves, že je nevyhovující a že obec pro svůj další rozvoj potřebuje novou školu. Na své náklady nechal na vlastním pozemku postavit novou kovárnu, starou na návsi dal zbourat a její místo využil ke stavbě nové školy.

Základní kámen nové dýšinské školy byl položen 13. dubna 1818. O slavnosti položení základního kamene můžeme číst tato slova:

Leta páně 1818 dne 13. měsíce dubna, . . . , ve vsi této jmenované Tejšin k panství plzeňskému patřící založil kruntovný kámen k tomuto stavení domu k učení mládeže farní osadě Tajšinskéj škola nazvaném, slavný magistrát královského města Plzně téhož farního okrsku tejšinského důstojný patron.

([Vp])

Slavnosti se účastnili plzeňský purkmistr, plzeňský arciděkan, plzeňští radní, představitelé obce Dýšina, dýšinský farář, učitel a školní inspektor. Mezi hosty Sedláčkovy jméno nenalezneme. Není jasné, jaký byl jeho podíl na vzniku školy. Snad se v Plzni účastnil jednání o její výstavbě.

Dohled nad výstavbou nové školy měl plzeňský magistrát, který vše delegoval na známého inženýra a architekta, plzeňského stavebního správce Josefa Tluka z Tošanovic. Stavbu vedl plzeňský zednický mistr Tomáš Horáček, trvala jeden rok, stála 6 062 zlatých. Nová škola byla prostorná jednopatrová budova, její plechová střecha byla opatřena věžičkou s hodinami, které byly původně na kostelní věži, a velkým měděným pozlaceným kohoutem jako korouhvičkou. Měla malou zahrádku. Po staré škole zdělila č. p. 2. V přízemí byly dvě třídy, v nichž se mohly učit až dvě stovky dětí, v prvním patře byl byt pro učitele a jeho rodinu a ubytování pro učitelského pomocníka. Škola se spolu s kostelem a farou stala výraznou dominantou Dýšiny. Nacházela se na návsi na jižní straně dnešního nevelkého parčíku. Byla velkolepá, žádná škola v okolí se jí nevyrovnala.

Nová dýšinská škola byla slavnostně otevřena a předána do provozu roku 1819. Stará dřevěná škola byla zbořena, na jejím místě vznikl nový kamenný dům poštmistra a kupce Jana Brandtnera, který obdržel č. p. 43 a stal se jednou z prvních „městských“ staveb v Dýšíně, neboť neměl venkovský ráz.

V čase, kdy byla dýšinská kamenná škola budována, byl dýšinským učitelem Jan Rádl (nar. 1787), autor první dýšinské školní kroniky. Některé materiály uvádějí, že v Dýšíně vyučoval od roku 1814 do roku 1830 (a možná již dříve). Tyto údaje nejsou správné, neboť ještě roku 1845 podepisoval žákovská vysvědčení. Jeho bezprostředním nástupcem se stal jeho syn František Rádl (1823–1897), který zde byl v letech 1842 až 1895 řídícím učitelem. V jeho době byla dýšinská škola členem katolického nakladatelského družstva *Dědictví maličkých* (založeno r. 1859), které bylo zaměřeno na vydávání knížek pro děti. Díky tomu získávala dýšinská škola každoročně jednu knihu do školní knihovny.

Na konci 19. století přestala škola vyhovovat kapacitně i svým uspořádáním. Obec proto začala usilovat o její zbourání, na jejím místě chtěla postavit novou, větší a vyšší školní budovu. Roku 1911 proběhlo jednání mezi Dýšínou, plzeňským magistrátem, plzeňským krajským úřadem a c. k. centrální komisí pro umělecké a historické památky. Všechny úřady a komise však vystoupily proti bourání školy, doporučily, aby dýšínští „starou“ školu opravili a využili ji pro jiné obecné účely a pokud potřebují novou školu, aby ji postavili na jiném místě. Úřady argumentovaly tím, že budova je dobře postavená, s citem pro místní poměry, je malebná, a navíc je výraznou a zajímavou dominantou obce. Dýšínští naproti tomu uváděli, že věžička je poškozená a hrozí zřícením. Bylo jim však doporučeno, aby ji sejmuli, opravili nebo nahradili kopií stejného tvaru.⁴

Dýšinská škola z roku 1819 sloužila až do roku 1958, kdy byla slavnostně otevřena nová mohutná dvoupatrová školní budova, o jejíž stavbě se začalo jednat již roku 1895. Z bezpečnostních důvodů byla roku 1967 stará škola zbořena. Při její demolici byla v zakládajícím kamenu nalezena rozbitá láhev s již nečitelnými listinami a šest mincí z doby císaře Františka I.

S triviální školou v Dýšíně udržoval Sedláček kontakt po celý život, zajímal se o její vývoj i o práci jejích učitelů. Roku 1827 napsal předmluvu [X-47] k učebnici *Uvedený k snadnému, rychlému a gistému Zpamětipočítání* [Rá] dýšinského učitele Jana Rádla.⁵ Zdůraznil v ní praktický význam rychlého a spolehlivého počítání „z hlavy“, které Rádl svou učebnicí propagoval. Z předmluvy je zřejmé, že Sedláček přesvědčil Rádla, aby svoji výukovou metodu vydal tiskem, a vše dojednal s královéhradeckým vydavatelem Pospíšilem. Bez Sedláčkova zájmu a pomoci by knížka patrně nevyšla.

⁴ Viz článek [Gu] s nepříliš kvalitní reprodukcí fotografie první kamenné dýšinské školy.

⁵ Rádl též vydal učebnice *Prospěšný a potřebný Přjdawek k z paměti počítání s prawiwlami uwedenému od Jana Rádla, učitele sskolnjo w Deyssjně*, Jan H. Pospjšsil, Praha, 1833, 31 stran, a *Přiručka ku z paměti počítání od Jana Radla*, J. M. Šmid, Plzeň, 1856, 20 stran.

Poznamenejme, že se dochovala složka třiceti vysvědčení (resp. potvrzení o školní docházce bez uvedení klasifikace) z dýšinské české triviální školy. Jsou z let 1789 až 1851. Do roku 1821 jsou vysvědčení psána německy, pak česky. Vysvědčení jsou rukopisná, sepisovali je učitelé, jejich správnost stvrzovali svým podpisem faráři. Obsah i úprava zápisu kolisaly, nepatrně se lišily i názvy vyučovaných předmětů (náboženství, čtení, krasopis, psaní podle diktátu, počítání, správné vyslovování, dobrá mluva a „skládání rozličných písemností“).⁶

O historii dýšinské školy viz [Šář], kde je uveden seznam učitelů působících ve škole v 19. století a na počátku 20. století (na obálce je rytina školy, na s. 31 je černobílá fotografie školy).⁷

2. Česká triviální škola v Chrástu

Jak již bylo řečeno, až do počátku 19. století se v dýšinské škole vzdělávaly i děti z Chrástu.⁸ V zimě, kdy byly cesty špatné a dýšinská škola byla pro děti obtížně dostupná, docházel za dětmi z Dýšiny do Chrástu učitelův pomocník. Byl to obvykle některý ze synů dýšinského učitele, který v Chrástu se svolením otce a dýšinského faráře vyučoval jako „domácí pokoutní učitel“. Jedna místní žena se věnovala nejmenším dětem a navíc vyučovala ruční práce.

Na počátku 19. století začal tento způsob výuky odporovat všem nařízením, s pokoutní výukou se muselo skončit. Osvícený rychtář Jiří Martínek se rozhodl, že v obci založí školu. Někteří obyvatelé tuto snahu vítali, jiní byli proti. Rychtář se obrátil na dýšinského faráře Františka Bleila, poradil se s ním o založení a stavbě školy. Jako učitele vybrali dýšinského učitelského pomocníka

⁶ Vysvědčení jsou uložena v [ČTŠ], karton č. 1447. Jan Rádl podepisoval česká vysvědčení českou variantou svého jména, německé dokumenty německou. František Rádl postupoval obdobně; první jím podepsané vysvědčení, které je uloženo v [ČTŠ], je až z roku 1851. Viz též *Památní kniha* neboli *Kronika školy 1818–1897*. Originál je uložen v SOA Plzeň-sever, fond Národní škola Dýšina. Její digitalizovaná verze je dostupná na adrese https://portafontium.eu/iipimage/30660444/soap-ps_00359_skola-dysina-1818-1897_0030?x=-1&y=0&w=1003&h=627 [19.6.2022]. Farní kronika uvádí Františka Rádla jako skutečného učitele od roku 1846, řídicím učitelem byl až do roku 1895, viz stránka <https://www.portafontium.eu/chronicle/soap-ps/00359-skola-dysina-1818-1897> [19.6.2022].

⁷ Viz též [Vp], kde je kvalitnější fotografie dýšinské školy, a [Bě16], s. 9.

Podrobněji zachycuje historii dýšinské školy výše zmíněná *Památní kniha* neboli *Kronika školy 1818–1897* psaná v letech 1825 až 1897. Stručné zmínky o dýšinské škole je možno najít i ve farních kronikách Dýšiny z let 1753–1766 a 1836–2009, které jsou dostupné na adresách

<https://portafontium.eu/chronicle/soap-ps/00512-fara-dysina-1753-1766?language=de>
a <https://portafontium.eu/chronicle/soap-ps/00512-fara-dysina-1836-2009?language=de> [20.7.2022].

⁸ O vývoji školy v Chrástu viz *Pamětní kniha školy v Chrástu u Plzně* [Chu1], kterou roku 1928 sestavil Václav Chudáček. Najdeme v ní fotografii staré chrástecké školy z počátku 20. století (před výstavbou nové budovy).

Václav Chudáček (1885–1961), řídicí učitel chrástecké školy, je autorem několika brožurek. Zajímal se o historii Chrástu.

Karla Kutzendörfra, stanovili jeho odměnu a do doby, než bude škola postavena, se obec zavázala platit učitelí slušný byt. Nový učitel nastoupil roku 1805.

Výstavbu chrástecké školy povolil na jaře roku 1806 plzeňský magistrát. Někteří chrástečtí obyvatelé se snažili výstavbu narušit, nelíbilo se jim, že bude na návsi zbourána obecní pastouška a na jejím místě postavena školní budova. Problémem se musel zabývat plzeňský magistrát, plzeňský krajský úřad, vikariát atd. Nakonec se úřady jednomyslně usnesly, že vybudování školy na místě pastoušky bude pro obec prospěšné.

Plány školy vytvořil plzeňský mistr Franz Ssele (Šel). Se stavbou se začalo na jaře roku 1807, Franz Ssele se na stavbě nejprve sám podílel. Roku 1808 ji však dokončil jiný plzeňský mistr. Tesařské práce byly svěřeny radnickému mistru Franzi Wosalovi, další práce konali různí mistři z Chrástu a okolí. V říjnu 1808 byla škola slavnostně otevřena za přítomnosti vedení obce, dýšinského faráře, významných chrásteckých občanů a rodičů školních dětí. Škola byla postavena na náklady obce, práci a dopravu materiálu zajišťovali místní občané bez nároku na honorář. V *Pamětní knize školy v Chrástu* je budova školy popsána takto:

Byla škola řádně postavená pod dvauma štoky, pod těžkau krytbau, Vlaský krov, a všechno ostatní řádně zdeláno; tak že radost ovšem oto péči majícím to stavení školní jest působilo. ([Chu1], s. 6)

Prvním učitelem byl Karel Kutzendörfer, vyučoval zde až do roku 1829. Roku 1805 začal psát školní kroniku *Knih Pamětní to jest Popsání rozličných věcí, které se od Roku 1805 přihodily*. V letech 1848 až 1872 ji psal jeho syn Jan, nový učitel, a po něm Viktor Dostal, jeho nástupce. Zapisovali významné události týkající se školy, života lidí a proměny obce.

V červenci roku 1811 postihl Chrást obrovský požár. Vyhořela řada selských usedlostí, stodol, menších dvorů, chalup, kovárna i nová škola. Obec se dostala do velkých problémů, zdálo se, že škola zanikne:

Tu tehdy to krásne školní stavení, ktere tolik vejlohy a nákladu potrebovalo, najednau spustla, snad by bylo docela k zkažení přišla, kdyby Plzeňsky Magistrat se ho byl neujal, poněvadž obývatele Chrátský byli sami v bídnem stavu nyní po te velke zkáze ohně. ([Chu1], s. 8)

Plzeňský magistrát školu na své náklady obnovil, nechal přistavět první patro, nový krov a střechu. Když se obec vzpamatovala z požáru, musela Plzni všechny náklady uhradit.

Důležitou osobou, která dbala o rozvoj vzdělávání v Chrástu, byl rychtář Jiří Martínek. Staral se, aby byla škola v dobrém stavu, dbal, aby byly provedeny všechny nutné opravy, aby měl učitel pravidelný a stálý příjem a škola prostředky na nákup knih a pomůcek. I následující rychtář Josef Čechura o školu pečoval. Dal v učebně i v bytě učitele položit nové prkenné podlahy. Další rychtář Josef Štrunc zařídil vybudování klenutého stropu, zajistil rozšíření učebny, neboť přibývalo žáků a dosavadní učebna nepostačovala. Chudáček v *Knize Pamětní* popisuje úpravy z dvacátých let 19. století takto:

... tak bylo nevyhnutelně potřeba větší světnice, při tom rozšíření té světnice muselo se scelym komínem hejbat, takový až do Gruntu rozebrat a dolejší světnicy teěž rozšířit; při tom dal jest take celau střechu sundat, a dokonalejší krytbu seřídít jest nechal, a celau školu opravit a čistě obílit jest nechal, a pak při školní světnicy, aby lepe zaopatřena byla, tuplovane okna, y dole při učitelovo bytu tuplovane okna jest nechal zhotovit, a všemožně se staral, aby škola v dobrem stavu stála. – Teěž take nechal při te škole řádnau hradbu a vrata okolo dvoru y okolo zahrádky zhotovit. ([Chu1], s. 11)

Doplňme pro zajímavost, že školní budova měla dvě ozdobné tabule. První, nad hlavními vstupními dveřmi nesla jména všech, kteří se zasloužili o její vybudování. Byla z železného plechu, jména byla zapsána zlaceným písmem. Druhá tabule byla litinová, její pozlacená písmena hlásala *Škola Šternberská*; na školu byla umístěna roku 1820.

Chrásťská škola, byť o ni obec všemožně pečovala a dbala na její rozkvet, nebyla ušetřena živelných pohrom. Jak již bylo uvedeno, roku 1811 zcela vyhořela, roku 1828 do ní při velké bouřce uhořel blesk, který zničil komín a střechu, poškodil krov, poničil část horního patra, okna, kuchyň v přízemí atd. Snad se jednalo o kulový blesk.⁹

Další opravy školní budovy proběhly roku 1847 na náklady obce. Byla vyměněna střecha, přestavěny komíny, opraveny okapové žlaby, zasazena dvojité okna, opraveny dveře, vybudován nový strop v třípokojovém bytě učitele a přestavěna půda. Škola dostala novou žlutou fasádu. V roce 1863 byla rekonstruována a nabílena, po velkém krupobití musela být opravena vytlučená okna.¹⁰

Pro zajímavost uvedme, že když roku 1846 chrástečtí žádali o povoz s koňmi pro katechetu z Dýšiny, který zajišťoval výuku náboženství i na triviální škole v Chrástu, dostali se do sporu s plzeňským magistrátem a dýšinskou farou. Magistrát rozhodl, že obec, která postavila školu, musí nést břemeno spojené s jejím provozem a nelze tudíž koně zaplatit.¹¹

Budova chrástecké školy byla po celé 19. století dominantou obce, byla opakovaně přestavována kvůli zvyšujícímu se počtu žáků. V letech 1905 až 1906 byla na místě první chrástecké školy postavena současná školní budova.¹²

Z české triviální školy v Chrástu se dochovalo deset vysvědčení z let 1820 až 1850. Některá jsou psána česky, některá německy. Jedná se jak o klasická vysvědčení, tak o potvrzení o školní docházce. Sepisoval je učitel a podepisoval rovněž farář nebo katecheta. Vysvědčení nejprve potvrzovala, že žák pilně chodil do školy, mravně se choval a naučil se předepsaným předmětům, pak následovala klasifikace a závěrečná formule o postupu do další

⁹ Detailní popis škod viz [Chu1], s. 15–17.

¹⁰ Rozsah oprav viz [Chu1], s. 32–33.

¹¹ Viz [Há].

¹² Viz <http://www.obecchrast.cz/historie-obce> [7.6.2022].

třídy. Zajímavé jsou popsány předměty: náboženství, čtení (písmo českého, latinského, psaného), psaní (krásné, drobné, kancelářské), počítání, dobré vyslovování, psaní pravidelné a diktando, úvod k hotovení pisků.¹³

Dýšinská i chrástecká škola měly štěstí na osvědčené rychtáře i faráře, na zájem obcí i radních. Není divu, že učitelé v nových a pěkných školách odváděli dobrou práci. Dokládá to např. zpráva o vizitaci, kterou roku 1853 vykonal Bedřich kníže ze Schwarzenbergu (1809–1885), kardinál český a arcibiskup pražský.¹⁴

V obou školách působili otec a syn, i když učitelské povolání v té době nebylo dědičné, místa učitelů byla obsazována konkurzem. V učitelských rodinách byl však kladen důraz na vzdělanost, proto nadaní chlapci často pokračovali ve slěpějších svých otců.

Zdůrazněme, že české triviální školy v Dýšině a Chrástu měly lepší podporu a přízeň než česká triviální škola v Plzni, která vznikla roku 1819.

3. Oslava škol v Dýšině a Chrástu

Josef Vojtěch Sedláček si byl vědom důležité role česky smýšlející šlechty v prosazování národních zájmů. Snažil se proto všemožně získávat její podporu. Postupoval tak i při svých snahách o zakládání a vybavování škol, při získávání prostředků na vydávání a nákup českých knih a učebnic apod. V těchto aktivitách byl díky své obratnosti, taktosti, prozíravosti a neúnavnosti velmi úspěšný. Měl dobré kontakty s vlivnými a bohatými lidmi, uměl se v jejich kruzích nenuceně pohybovat, skvěle mluvit a psát, dokázal vycítit, koho, kdy a jakým způsobem oslovit a požádat o přímluvu, pomoc a podporu. To byla jeho obrovská deviza. K získání podpory dovedl využít sebemenší příležitost.

V květnu 1819 Sedláček zorganizoval ve spolupráci s plzeňským purkmistrem Emanuelem Davidem návštěvu dvou významných šlechticů v Dýšině. Byli to František Antonín hrabě Libštejnský z Kolovrat (1778–1861) a Kašpar Maria hrabě ze Šternberka (1761–1838).

Hrabě Libštejnský z Kolovrat byl český šlechtic, který byl v letech 1807 až 1810 pražským hejtmanem a v letech 1811 až 1826 nejvyšším purkrabím království Českého. Řešil dopady napoleonských válek a státního bankrotu. Od roku 1826 působil jako ministr vídeňské vlády. Zasloužil se o zvelebení českých měst, stavbu silnic apod. Byl mecenášem české vědy, kultury a umění, stál jako prezident v čele *Královské české společnosti nauk*, patřil k zakladatelům *Wlastenského museum*, *Matice české*, *Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách*

¹³ Viz fond [ČTŠ], karton č. 1447.

Další materiály týkající se triviální školy v Chrástu jsou uloženy v *Národopisném muzeu Plzeňska*, viz např. NMP 48886 – vzpomínky Václava Chudáčka, ředitele měšťanské školy v Chrástu a další jeho rukopisy, NMP 51456 – Chudáčkovy *Dějiny prvních 100 let obecné školy v Chrástu*, NMP 57935 – opis kroniky obecné školy, NMP 27824 – oběžní list vydaný roku 1854 krajským úřadem ve věci pomoci postiženým ohněm v Chrástu.

¹⁴ Viz [Chu1], s. 36.

a *Měšťanské besedy*, podporoval zakládání odborných spolků a společností, přispíval na vydávání českých knih.

Hrabě ze Šternberka žil na svém zámku v Březině na Rokycansku, kde měl botanické a paleontologické sbírky, obrovskou cennou knihovnu a botanickou zahradu s mnoha vzácnými cizokrajnými rostlinami. Byl významným přírodovědcem, zabýval se botanikou, geologií a paleontologií. Po studiu filozofie na pražské univerzitě a teologie v Římě nastoupil církevní kariéru. Záhy se stal kanovníkem v Řeznu a Freisingu, církevní a politická dráha mu umožnila cestovat a studovat. Spřátelil se s německými a francouzskými botaniky a paleontology, dopisoval si s řadou vědců a umělců. Shromáždil rozsáhlé sbírky nerostů a zkamenělin, vytvořil rozsáhlé herbáře a budoval skvělou knihovnu. Po návratu do Čech se zabýval botanikou, měl velký zájem o rozvoj železnice a hornictví. Patřil k zakladatelům *Wlastenského museum* a k mecenášům přírodních věd a umění.

Sedláček využil situace, kdy oba šlechticové jeli na svá panství v západních Čechách. Dne 20. května 1819 přijeli do Dýšiny, která pro ně připravila velkolepou oslavu.¹⁵ Zúčastnili se jí lidé z Plzně a z okolí Dýšiny a Chrástu. Sedláček oba šlechtice uvítal skvostným proslovem, v němž ocenil jejich zájem o český jazyk, české školství, kulturu, historii a přírodní vědy. Zaznělo několik dalších oslavných projevů, básní, písní a zpěvů, byla představena nová budova dýšinské triviální školy.

K otevření obou škol, dýšinské i chrástecké, Sedláček složil na oba šlechtice oslavnou ódu *Přiwjtánj ...* [X-18]. Přednesl ji František Batka, Sedláčkův mladší bratr, v té době student plzeňského Filozofického ústavu.¹⁶ Sedláček nechal ódu vytisknout, rozdávána byla nejen účastníkům akce.

Rychtáři obou vesnic se Sedláčkovou pomocí požádali oba šlechtice o patronát nad svými školami, dohled a budoucí podporu. Školy v Dýšině a Chrástu byly při této slavnostní pojmenovány *Kolovratova škola* a *Šternberkova škola*.

Šlechtická návštěva přinesla své plody, obě školy získaly bohaté mecenáše a ochránce.¹⁷ Sedláček o tomto úspěchu napsal nadšenou zprávu *Z Plzně dne 25. Máge* [X-19] do Krameriových novin, v níž podrobně popsal průběh oslav a připojil i výše zmíněnou ódu *Přiwjtánj* [X-18].¹⁸ Nechlubil se však svým úspěchem, snažil se čtenářům ukázat, jak lze získat podporu vysokých kruhů šlechty i duchovenstva, jak je informovat o lokálních potřebách, regionálních

¹⁵ Dobové zprávy uvádějí 20. květen 1819 jako datum slavnosti, zatímco články o dýšinské škole 25. květen 1819. Nesrovnalost mohla vzniknout chybnou interpretací Sedláčkova článku [X-19] o oslavách otevření obou škol.

¹⁶ František Serafín Václav Batka byl synem Sedláčkovy matky Marie a jejího druhého manžela Františka Batky. V letech 1813 až 1818 studoval na plzeňském gymnáziu a v letech 1818 až 1820 na plzeňském Filozofickém ústavu.

¹⁷ Například Kašpar Maria hrabě ze Šternberka na chrásteckou školu pamatoval ve své závěti; daroval jí odkaz na každoroční nákup dvanácti metráků kvalitního černého uhlí. Viz [Há].

¹⁸ Slavnostní otisk Sedláčkovy ódy je uložen v archivní složce [Ch-1], opis je ve fondu [MS], karton č. 1025, složka *Sedláček: Mein Gruss ...*

aktivitách, problémech, a jak jim vhodně poděkovat za podporu vědy, kultury a vzdělávání. Slavnostní otevření dýšinské školy bylo v dobovém tisku popsáno takto:

... Dne 20. máge tedy nesčjslný počet osadnjků, gak z řečených, tak ze sausednjch wesnic w Deyssjně se shromáždil, a do pořady postawil. Po celé wesnicy skrz na skrz, od sskoly w prawo až ku koncy wesnice stály osoby ženského pohlawy wedlé stupňů swého wěku, tjmtež způsobem w lewo mužské pohlawj. Při wgžděnj do wesnice turecká gen od samé Chrastecké mládeže prowowovaná hudba, pak wsseobecné hlučné prowoláwánj: Ať gsau žiwi – wznessené hosté pozdrawowala. Před Deyssjnskau sskolau wúkol a wúkol zem byla ratolestmi přikryta, po stranách piramidy, a při wchodu čestný oblauk z ratolestj postawen byl, nad njm wěnc z kujtj s nápisem: „Wasse Milost, nasse sstěstj“ se wynacházel. Děwčátka a pacholátka kujtky w cestu wznessených hostů házeli – kteří w hluku a w plesu wssech přjtomných do stawenj wegdauce – od Geho wzness. gubernyálnjho p. raddy a Plzeňského kragského, pak od slawného Plzeňského magistrátu gakožto patrona, od Geho welebnosti pana arcyděkana a wykaryusa Plzeňského, a Titl. p. děkana Deyssjnského, pak od podnikatelů té slawnosti wctiwě přjwjtáni, a do weliké sskolnj swětnice w prwnjm ponebj doprowozeni byli, kde giž obraz Geho gasnosti nasseho neymilostiwěgssjho krále pod baldachynem wystawen, a wssecko žáky a diwáky natlačeno bylo. Tu wsickni wznesseni hosté na mjsta sobě připrawená se odebrali; w tom lžebný zpěw a přjhdná hudba na přjwjtana od tamněgssjho wčitele pana Jana Radla složená, z wst Deyssjnské mládeže se rozljhala. Nato wystaupil we gměnu Českých Plzeňských wychowanců pan František Batka, posluchač filozofie, a s hlubokým cytem a neywětssj pohnutedlnostj odu od profess. Sedláčka k té slawnosti wyhotowenau, a do tisku danau deklamowal, mezy tjmž tatěž oda mezy přjtomné rozdawána byla. Po deklamací podal Deyssjnský a Chrastský rychtář Geho wznessenostem pjsemnau ponjženau prosbu, aby na wěčnau památku tohoto slawného dne Deyssjnská sskola Kolowratskau a Chrastká Ssternberkskau slauti směla, aby gessť neypozněgssj potomkové k žehnánj tak welkých Českých panů powzbuzowáni byli, kteří se o vznik národnjho Českého wzdělánj tak otcowsky staragj, kteraužto prosbu na snažné a srdečné orodowánj okolo stogjých ti wznessenj hosté milostiwě wyslyseti ráčili, a w tom okamžení hluk z možděřů, hlučné intrády, a wsseobecné prowoláwánj: „Ať žigj!“ w powětrj se rozljhala, a nadřečený nápis we wěncy proměnil se w onen: sskola Kolowratská, a giný w Chrastě: sskola Ssternberkská wystawen byl, gací nápisowé budaucně s železnými pozlacenými literami na sstjtu sskol owěčnění budau. Pak následowal k djkůčiněnj zpěw s wýbornau hudbau. ([X-19], s. 90–91)

V Pamětní knize školy v Chrástu u Plzně [Chu1] je slavnostnímu otevření obou škol věnována mimo jiné následující pasáž:

... poněwadž tehdy jak wejš oznámeno, byl jest s ním Exelenz Pan Hrabě Sternberg Radnický, aby taky jemu se něco udělalo, předstaupil tehdy rychtář Chrastský Jozef Štruntz před Exelenz Pana Hraběte Radnickeho, a žádal jej jmenem celý obce Chrastské, aby Pan Hrabě take dovolil na tu Slawnou památku, aby Škola Chrastská mohla jeho jmeno nesti.

... *I Exelenz Pan Hrabě Radnický z Šternberg, poslal Decret učitelovy Chrátskému stvrzeny při Auřadu a v knihach v těleny, na 12 Tun kameneho Uhlí, z jeho Hor, kterežto uhlí každoročně učitel bere až do smrti Pana Hraběte.*

([Chu1], s. 13–14)

Hrabě Šternberk školu později osobně navštívil, zajímal se o její chod, mluvil s učitelem i vedením obce a doporučil, aby bylo zřízeno místo pomocného učitele a druhá třída, aby se chlapci a dívky mohli vzdělávat odděleně.

Slavnostní otevření dýšinské i chrástecké školy podrobně popsal i plzeňský kaplan Alois (Aloys) Schwer, pozdější katecheta v Dýšině. Již 21. května 1819 sepsal text, v němž vyzdvihl úlohu profesora Sedláčka a purkmistra Davida při založení dýšinské školy. Jeho text byl otištěn roku 1889 v plzeňských německých novinách, které připomněly 70. výročí vzniku obou českých triviálních škol.¹⁹

4. Česká triviální škola v Plzni

Josef Vojtěch Sedláček, který roku 1817 začal na plzeňském Filozofickém ústavu a gymnáziu vyučovat nepovinnou češtinu, si dobře uvědomoval, že městu citelně chybí nižší české školy. Byl přesvědčen, že český jazyk, lásku k české literatuře, kultuře a dějinám je nutno pěstovat již u nejmenších dětí. V Plzni však v té době byly nižší školy pouze německé, přičemž německá hlavní škola byla chápána jako škola pro děti plzeňských měšťanů, kteří chtěli pro své děti vzdělání v německém jazyce a německou školu považovali za prospěšnější pro jejich budoucí uplatnění.²⁰

Historie nižšího plzeňského školství je výstižně popsána v článku Dominika Knoblocha:

*Za věků minulých to dosti smutně vyhlížeti muselo s vyučováním mládeže plzeňské, neboť ještě před rokem 1776 zastávali choralisté, ustanovení při chrámu Páně sv. Bartoloměje, úřad učitelský, vyučující žáky prvním počátkům čtení, počítání a psaní – v příbytcích svých.*²¹

¹⁹ Schwerův popis [Sch] se věcně neliší od Sedláčkovy česky psané zprávy [X-19].

²⁰ O situaci na plzeňské německé triviální a německé normální škole informuje článek [2], který je věnován nedávno zemřelému Josefu Gerlachovi (asi 1743 až 1818), významnému plzeňskému učiteli, který vyučoval němčinu na německé hlavní škole. Popisuje však rovněž problémy českého školství. Článek uvádí, jak byla roku 1778 zahájena germanizace nižších plzeňských škol, jak Gerlach začal učit 110 dívek, které byly českého původu a německy vůbec neuměly, a jak se s obdobnými těžkostmi potýkali i další učitelé německé hlavní školy, Tadeáš Fenzel, Baltazar Ender a Jakub Krieger.

Není jasné, kdo je autorem článku. Snad to byl sám Sedláček, snad byl článek napsán na jeho podnět. Viz též [V15].

Stručně, avšak přehledně zachycuje vývoj školství v Plzni [Wa], s. 82–85.

²¹ Situace je popisována dosti pesimisticky. Ve skutečnosti se v Plzni již před rokem 1774 vyučovalo trivium česky. Vzhledem k tehdejšímu malému zájmu o vzdělávání postačovala výuka poskytovaná choralisty. V té době totiž ještě nebyla školní docházka povinná. Viz např. [DB1], s. 61.

Teprve roku 1776 za panování veliké císařovny Marie Terezie, zřízeny byly v Plzni dvě školní třídy se zvláštními učiteli, avšak pouze v první této třídě vyučovalo se převahou česky, v druhé třídě již byla němčina hlavním účelem vyučování.²² Za učitele první třídy ustanoven byl Karel Koracín, učitelem druhé třídy stal se Thad. Fenzel, rodilý Němec; úřad ředitele zastával obecní radní Jakub Krieger.

Roku pak 1780, dne 1. května, otevřena byla způsobem slavnostním třída s dvanácti žáky, v níž byl prvním učitelem Frant. Křepelka, a rokem 1813 konečně přibyla k prvnějším ještě třída čtvrtá s dvěma ročníky, čímž se stala škola ta úplnou, zovouc se „školou hlavní“.

Čtvrtá třída hlavní školy sloužiti měla oněm žákům, kteří se nevěnovali studiím gymnasiálním, nýbrž vstoupiti chtěli do života praktického. Zde se učili kreslení a krasopisu, vědám mathematickým a přírodním, ale i také mluvnictví (německému) a zeměpisu. Také stavitelství a mechanika byly předměty povinnými a dobří žáci čtvrtých tříd mohli, pokud nebylo ještě realk, vstoupiti i přímo do techniky. V letech pozdějších se poměry tyto ovšem změnily.²³

Avšak „škola hlavní“, jsouc školou německou, nejen nevyhovovala potřebě lidu, ona nebyla také ani s to, pojmout počet do školy patřících dětí, který dospěl roku 1818 až přes 1100. Tak se stalo, že se dětem mnohých rodičů nedostávalo buď žádného, neb jen chatrného, pokoutního vyučování, ano mnozí pečliví rodičové vzali i útočiště své ke školám sousedních obcí – Škvrňanské a Bolevecké. ([Kn], s. 3)

Josef Vojtěch Sedláček ve spolupráci s Tomášem Kordíkem, arciděkanem kostela sv. Bartoloměje, a několika plzeňskými vlastenci usiloval o založení české triviální školy. Situaci v Plzni, která ho tolik trápila, popsal 17. února 1818 v dopise Josefu Dobrovskému:

... mimo školy, byt by byla má horlivost sebe větší, velmi zdlouha a skromně účinkovat mohu. Tomu se nebude divit, kdo pováží že již od r. 1776 v Plzni žádné triviální české školy není, nýbrž jediná německá normálka zde se nachází, na kteréž mládež již pět neb šest let stará nejen českému slovíčku se neučí, nýbrž své mateřské řeči odučuje. Tím se stane, že žádný skoro měšťan pod padesát let česky psát a čísti neumí a německy špatně mluví a že všichni, jestliže nejsou Němci, tak zajisté s duší i s tělem Nedoněmci. ... ([S1], s. 47)²⁴

²² Impulzem ke zřízení školy bylo zavedení povinné školní docházky, které vešlo v platnost 6. prosince 1774. Až do roku 1776 nebyl problém vyučovat děti panských úředníků a bohatých měšťanů v příbytcích choralistů nebo na faře u sv. Bartoloměje. V zimním období se k nim připojovaly děti bohatých sedláků. Povinná školní docházka se prosazovala pomalu, narážela na neochotu rodičů. Například roku 1775 bylo v Čechách a na Moravě asi 2,5 milionu obyvatel, přičemž školy navštěvovalo asi 14 tisíc dětí, o deset let později 117 tisíc a roku 1877 téměř 800 tisíc. Viz [DB3], s. 100.

²³ Až do roku 1805 byly triviální i hlavní školy v rukou církve, neboť ta vybírala a schvalovala učitele. Roku 1805 vydal císař František I. zákon o politickém zřízení obecných škol, a tak se školy dostaly do správy obcí, které vybíraly, najímaly a platily učitele se souhlasem faráře. Na řadě škol se začala od druhého desetiletí 19. století objevovat bohatší a pestřejší výuka (základy přírodovědy, zdravotvědy apod.).

²⁴ Originál dopisu je uložen ve fondu [JD].

Plzeňskou situaci, postupné poněmčování města a marné snahy o oživení českého školství a české kultury výborně vylíčila Milada Suchá:

Až do reforem tereziánských vyučovalo se v plzeňské škole pouze česky, avšak r. 1776 zavádí se i sem němčina. Následky této změny neprojevily se markantně hned, ačkoliv již po několik desetiletí před tím můžeme pozorovat ponenáhle pronikání německé mody. Plzeň proti jiným městům uchovala si značně dlouho převážně český charakter, jehož hlavní příčinou byla výhodnější situace města po válce třicetileté. Nový správní systém josefinský odnímal však Plzni její privilegiované postavení, zapojuje ji jako součást do byrokratického aparátu státního a otevírá tak přístup mimo jiné i němčině. Snaha zámožnějších vrstev měšťanských přizpůsobit se lákavému živilu byrokratickému nese s sebou i napodobení řeči. I když v Plzni nepřestalo nikdy mít početní převahu české obyvatelstvo, přece jen tento německý nátlak, který dostává Plzeň v poslední třetině 18. stol., nese s sebou zárodky nemalého nebezpečí. Touto z počátku jen vnější přizpůsobivostí stírá se totiž znenáhla národní uvědomění a z otupělé indiferentnosti může se za několik desetiletí změnit původně česká mentalita v německou. A dynastická lojalita těchto měšťanských vrstev k tomu jen přispívala. Jistě silně působí i tu němčení rakouského důstojnictva, které k sobě přitahuje vyšší kruhy. Drobnější řemeslníci a živnostníci spolu s podruhy a předměstskými sousedy, kde se němčina tímto způsobem neujímá, nemají v městě rozhodujícího vlivu a česky cítící uvědomělí jedinci ze starých měšťanských rodin jsou nuceni alespoň oficiálně se přizpůsobiti. Když pak byla zřízena v Plzni německá hlavní škola a německé gymnasium, přistupuje další nebezpečí: k němčině jsou nuceny už děti. Nebylo to ovšem tak jednoduché, jak si to představoval panovník, že totiž české děti vyknou němčině tak, že na češtinu zapomenou. České děti přicházely sice do německé školy, ale protože německy nerozuměly, byl z toho při nejmenším zmatek; neuměly pořádně ani česky ani německy. ... Chudší rodiče této nové modě nepodléhali tak snadno a posílali své děti raději do vesnických škol ve Skvrňanech nebo v Bolevci. Za nepříznivé pohody se však děti do školy nemohly dostat, takže jejich nejzákladnější vzdělání podle toho také vypadalo. Tak to trvalo skoro padesát let. Přes město se převalila vojska, která táhla proti Napoleonovi, všude byla patrna ochablost, kterou ještě zvýšil státní finanční bankrot. Z budovy německého gymnasia se konečně stěhuje vojenský lazaret a město se zvolna vrací do normálního života. Zatím co v Praze nadšení vlastenci vydávají almanachy prvních českých básní a sklízíjí úspěchy v českém divadle, v uzavřené Plzni, obehnané hradbami, je ticho a bezvětrí.²⁵

Sedláček se rozhodl, že situaci změní. Jeho úsilí o zlepšení nejnižšího vzdělávání v Plzni výstižně charakterizují následující slova:

Že školy mají býti ona místa, kde mimo vzdělání všeobecné mládeži se vštěpují zásady vlastenecké, láska k řeči mateřské a k národu, toho Sedláček

²⁵ M. Suchá: *Významné školské jubileum. K 130. výročí založení české triviální školy v Plzni*, 3 strany. Citát je ze s. 1. Strojopis sepsaný v listopadu 1949 pro výstavu o plzeňském školství v Národopisném muzeu v Plzni je uložen ve fondu [MS], karton č. 1025, složka *Josef Vojtěch Sedláček*.

předobře si byl vědom a protož těžce nesl, že v Plzni nebylo školy, kde by se mládež česká českým jazykem byla vzdělávala, nýbrž že dívky posílány do škol německých, v nichž se národu svému odcizovaly. I obrátil se Sedláček na magistrát plzeňský s prosbou za zřízení českých škol triviálních a neustál dříve, dokud škola česká založena nebyla. ([Srb1], s. 18)

Sedláčkovo úsilí o založení české triviální školy v Plzni vrcholilo v politicky nelehkém čase. Dokládají to slova plzeňského historika Josefa Strnada, kterými hodnotil rok 1819 v Plzni:

Život společenský byl nejvýš prostý, omezený. Každý volnější projev byl dušen a stíhán, vládl v celé říši neblahý policejní systém Metternichův. Bylo jeho zásadou, že jedině panovníkovi přísluší výhradné právo řídit osudy národů a že nejsou za vládu svou nikomu zodpovědni. Národům odpírána všechna účast v řízení vlastních osudů a žádána od nich naprostá poslušnost úřadů. Tisk byl podroben přísné cenzuře, která v Čechách zejména v Praze vedla si hůře a bezohledněji nežli v samé Vídni. ([Stj4], s. 150)

Připomeňme, že v Plzni v roce 1819 dobře prosperovaly (kromě triviálních škol) čtyři německé školy.

Mimořádně prestižní byl dvouletý Filozofický ústav s 59 studenty, jehož ředitelem byl Kašpar Ignác Miesner. Filozofii vyučoval Xaver Ludolf Heidler, fyziku Bruno Handgretinger z Gräningu, dějiny a náboženství Ferdinand Kugler, matematiku Josef Vojtěch Sedláček a řečtinu Simon Klinger. Filozofický ústav připravoval k následnému univerzitnímu vzdělávání.

Prestižní bylo též šestitřídní gymnázium s 252 žáky pod vedením prefekta Josefa Benedikta Steinhausra. Vyučovalo na něm šest profesorů: Marian Josef Heintl, Kazimír Gritner, Prokop Minikati, Jindřich Köhler, Simon Klinger a Josef Stanislav Zauper.

Třetí německou vzdělávací institucí byla hlavní škola. Zřízena byla roku 1776 jako dvouletá příprava pro chlapce, kteří chtěli pokračovat ve studiu na gymnáziu. Pro každou třídu byl stanoven samostatný učitel, v první třídě se nejprve učilo česky. Roku 1780 byla rozšířena o třetí třídu, kterou začalo navštěvovat dvanáct chlapců. Výuka již probíhala německy. Od roku 1813 byla čtyřtřídní školou, byla uznána za hlavní školu, její nejlepší absolventi mohli pokračovat ve studiu na gymnáziu. Školu, která od roku 1784 sídlila v bývalém klášteře dominikánek, navštěvovaly děti měšťanů, obchodníků, řemeslníků a úředníků. Ve druhém desetiletí 19. století byly ke čtyřem chlapeckým třídám připojeny dvě třídy dívců. Počet žáků a žákyň postupně narůstal; roku 1818 bylo ve škole již 1 100 dětí. Učilo je šest učitelů a jedna učitelka dívčích ručních prací. Situace se stávala kritickou, mnohé děti pro nedostatek místa musely docházet do škol v Bolevci nebo Skvrňanech. Od roku 1837 měla čtvrtá třída dvě stálá oddělení [původně se střídala, jeden rok fungovalo první oddělení (nižší), druhý rok druhé oddělení (vyšší)]. Od roku 1843 sídlila německá hlavní škola ve vlastní nové budově, o jejíž výstavbě bylo rozhodnuto již roku 1834.²⁶

²⁶ Více viz [216], zejména s. 30–32.

Čtvrtou německou školou byl plzeňský vojenský vychovatelský ústav. Založen byl krátce poté, co bylo roku 1782 rozhodnuto o zřízení chlapeckých výchovných ústavů u pravidelných císařských pluků. Tyto vojenské školy neboli vojenské vychovatelný sloužily k výchově dětí vojáků a pro vzdělávání budoucích vojnů. Plzeňský vojenský ústav sídlil nejprve na náměstí ve *starém Štiftu*, když jej opustilo gymnázium a německá hlavní škola. Roku 1822 se přestěhoval do *druhého Štiftu*, do jednopatrové budovy na Říšském předměstí, na jejímž místě je dnes divadlo J. K. Tyla. Se svolením mohl ke studiu přijímat i plzeňské chlapce.²⁷

Češi v té době neměli možnost získat v Plzni ve své mateřštině kvalitní vzdělání. Pokud po vzdělání toužili, museli studovat na školách německých.²⁸

V roce 1819 se Sedláčkovi, Kordíkovi a jejich podporovatelům podařilo přesvědčit plzeňský magistrátní úřad vedený purkmistrem Davidem, aby svolil k otevření první plzeňské české triviální školy. Pomohl jim Karel Setty (též Setti), plzeňský první magistrátní rada, který měl mimo jiné na starosti školské otázky. Problémem bylo uhradit plat učitele bez zásahu do městské pokladny. Setty se obrátil na plzeňské právozářníky (254 měšťanů) a přesvědčil je, aby věnovali škole ročně 300 zlatých, které byly do té doby pravidelně vypláceny tzv. *dozorci pivovárečnickému*, jehož místo bylo právě zrušeno.

Škola měla sídlit ve *Štiftu*, starobylém domě na náměstí mezi chrámem sv. Bartoloměje a radnicí, který patřil městu. Tak se mělo výrazně ušetřit na nájemném. Magistrát souhlasil, že zajistí byt pro učitele a otop (dva sáhy dříví a dvanáct kop otýpek). Jednání proběhla hladce a bez překážek, a tak byla žádost o zřízení školy obratem odeslána na plzeňské krajské hejtmánství.²⁹

Vznik české triviální školy spadá do období jisté konjunktury po napoleonských válkách, do časů, kdy v Plzni došlo k nové výstavbě doprovázené rozvojem výroby, řemesel a obchodu.³⁰

Dne 17. dubna 1819 Sedláček v novinách sděloval s obrovským nadšením celému českému vlasteneckému světu, že v Plzni bude brzy otevřena česká

Z plzeňské německé hlavní školy se dochovala řada vysvědčení z let 1820 až 1860 ([ČTŠ], karta č. 1447). Jsou psána rukou nebo na předem tištěných formulářích. Názorně ukazují nárůst počtu předmětů od třetí třídy i jejich sílící pestrost a obtížnost.

V [ČTŠ] jsou uložena i vysvědčení z nedělní opakovací školy při německé hlavní škole z let 1799 až 1818. Některá jsou jen potvrzení o docházce, některá jsou hodnoceními píle, úsilí a pečlivosti, nikoli předmětů. Jedno se totiž o mládež ve věku 12 až 18 let, která byla v učení. Nedělní opakovací hodiny měly upevnit jejich znalosti získané na triviální škole nebo v nejnižších třídách hlavní školy. Výuka na nich probíhala v té době výhradně v německém jazyce. Vysvědčení podepisoval příslušný učitel (např. Sýkora, Spudil) a ředitel školy.

²⁷ Více viz [DB2], s. 209, a [Stj4].

²⁸ O vývoji českého i německého školství v Plzni viz též [Kc1], [Ba1], [Nw] a [Mnn2].

²⁹ *Štift* byl jednou z dominant náměstí. Architekt budovy není znám, patrně byl místní. Stavba budovy proběhla kolem roku 1487, v letech 1591 až 1592 prošla rozsáhlou renesanční přestavbou pod taktovkou italských mistrů. Od 15. století byl *Štift* centrem vzdělávání.

³⁰ Viz [Hr], o české triviální škole je zmínka na straně 294, její vývoj je popsán na stranách 688 až 704 v souvislosti s oslavou jejího povýšení na školu hlavní. Viz též [MKR], s. 32.

triviální škola, která po padesáti letech opět umožní vzdělávat české děti v českém jazyce a české historii.³¹

... Také my zde w Plzni brzy se dočkáme, oč gsem tak snažně pečoval a horlil, totiž že y trywiálnj Česká sskola ustanowena bude, a toť gest gedna z neydůležitěgssjch věcýj, která zde scházela, poněwadž kde se wssecko wyučowanj gako zde w Plzni skoro skrz půl stoletj českým djtkám w němčině přednássj, nemůže z toho nic než pomatenost a zkáza wlasti následowati. Tím se stalo, že náramný počet českých sprostých djtek ani do sskoly nechodil, a chtělly předce w mateřském gazyku něgakého cwičenj obdržeti, do okolnjch wesnických sskol odebrati se musyly. O! by předce gedenkrátě ti, na nichž to záleželo, powážili, že České djtky w normálkách docela gináč w němčině wyučowaný býti magj, než mládež německá!! ([X-14], s. 61)

Krajské hejtmanství zřízení české triviální školy povolilo 6. května 1819, město bylo dokonce pochváleno za dobrou aktivitu. Na konci května Sedláček v novinách oznámil, že česká triviální škola byla oficiálně zemskými úřady povolena a že řádná výuka bude zahájena v listopadu 1819. Chápal to jako velké vítězství plzeňských vlastenců a *důkaz, že Česká země jesště nepřestala w Čechách Českau zemj býti* ([X-19], s. 91). Svými zprávami se snažil burcovat vlastence v ostatních českých městech, aby následovali Plzeň a zasadili se o zřízení nových českých škol. Viděl v nich mocnou příležitost k prosazení českého jazyka a kultury.

Magistrát vypsál konkurz na místo učitele, v chrámu sv. Bartoloměje bylo oznámeno zřízení školy a vyhlášen zápis; přihlásilo se 142 českých dětí, chlapců i dívek. Záhy se však ukázalo, že zamýšlená budova, tj. *Štift*, je naprosto nevyhovující a škola se v ní nemůže usadit:

Na Willenbergově pohledu na Plzeň z roku 1602 vidíme na severní straně náměstí mezi kostelem sv. Bartoloměje, tehdy ještě obehnaným hřbitovní zdí, a radnicí honosnou dvoupodlažní stavbu s vysokou střechou, komíny, korouhvičkami a s výraznou věžičkou zakončenou říšským orlem, zvanou „Štift“, což přeloženo z němčiny má význam jako zařízení, založené obcí pro vyučování. Budova byla do této podoby přestavěna a rozšířena počátkem 16. století. Pod dozorem faráře se vyučovalo čtení, psaní, počty a také latina, hudba a zpěv. Posláním školy, kterou navštěvovali plzeňští žáci, byla příprava k duchovnímu stavu pro dosažení aspoň nejnižšího kněžského svěcení. Ti nadaní mohli pokračovat i ve studiu na univerzitě ... Zub času však hlodal na budově neúprosně, její údržba nepatřila k městským prioritám. ([MKR], s. 24–25)³²

³¹ Ačkoliv je článek nepodepsaný, není nejmenší pochybnost, že autorem je Sedláček.

³² Lábek v práci [Lá10] uvedl, že *Štift* byl bytelnou budovou postavenou roku 1593, která patřila k významným reprezentativním renesančním plzeňským palácům. Kromě stručné historie budovy (s. 29–30) jsou zde otištěny tři obrázky – lept Vincence Morstadta z roku 1820 zachycující náměstí, kostel sv. Bartoloměje, *Štift* a radnici, perokresba Jana Willenberga z roku 1602 zachycující kostel sv. Bartoloměje a *Štift* a obrázek náměstí při vjezdu plukovníka Šimona Wolfa do Plzně 7. 10. 1790, který byl zhotoven podle rytiny Maxmiliána Kalouse *Plzeňské náměstí z roku 1790 (vjezd plukovníka Wolfa)*. Kalousova rytina je otištěna v ča-

Narychlo byla vybrána náhrada, a to prostory bývalého mužského dominikánského kláštera sv. Máří Magdaleny.³³ První místo, kde sídlila česká triviální škola, se nacházelo v prostorách špitálu pro chudé při kapli sv. Václava (dnes oblast Veleslavínovy a Sedláčkovy ulice).³⁴

Bylo třeba urychleně provést úpravy jedné místnosti v přízemí na školní třídu, dvou místností v prvním patře na byt učitele a jedné komory v přízemí. Zakladatelé školy mohli mít radost, že se dílo podařilo. O situaci s výběrem umístění české triviální školy vypovídají následující slova:

Česká škola měla být při svém zřízení r. 1819 umístěna ve starém jednopatrovém domě, stojícím na náměstí mezi kostelem sv. Bartoloměje a radnicí. Stavba domu, jehož západní, boční strana, byla v jedné čáře s průčelím chrámu arciděkanského a od kostela úzkou uličkou byla oddělena, pocházela z r. 1592 a bývala v ní t. zv. škola městská (partikulární). . . Ve starém kostelním inventáři plzeňském, z počátku XVIII. století, škola takto je popsána: „Je to stavení kamenné, řádně stavěné, taškami kryté, vysoké 5 sáhů, dlouhé 8 a široké 4. Uprostřed má věžičku prostřední výšky, bílým plechem pobitou, na které bývaly hodiny. Vchod do školy je jediný ze hřbitova dveřmi dřevěnými, závorou a klíčem opatřenými“. Průčelí tohoto jednopatrového domu bylo obráceno k radnici, s níž stavbou se shodoval (radnice dostavěna byla r. 1558), ale za doby, kdy česká škola byla otvírána, byl již velmi sešlý. Což divu, vždyť hojně bylo ho používáno. Bývala tu škola městská, také k jiným různým účelům sloužil, pak tu

sopisu *Plzeňsko* z roku 1923. O *Štiftu* též [Mch1], s. 63.

V [MKR] je přetištěn barevný obraz náměstí s kostelem sv. Bartoloměje a „Štítem“. Na obálce [Krg] je použita kolorovaná rytina náměstí se *Štítem* totožná s obrázkem v [MKR]. V publikaci [Mg] nalezneme pět obrázků *Štíftu* (obr. 6 je Willenbergova perokresba, obr. 41 je Kalousův kolorovaný akvarel, obr. 64 je Morstadtův akvarel z roku 1818 zachycující kostel sv. Bartoloměje a *Štíft*, obr. 65 je Morstadtův lept z roku 1820, obr. 68 je olej na dřevě od neznámého autora asi z roku 1830) s doplňujícími informacemi. Uvedeno je i to, kde se nacházejí originály reprodukovanych obrazů. Morstadtův lept byl otištěn roku 1820 v časopisu *Hyllos*. V [BDD], s. 71, je otištěn Morstadtův lept z roku 1820 se zdůrazněním, že *Štíft* již neexistuje a že kostel sv. Bartoloměje nemá krásné renesanční štíty a zajímavé zastřešení věže. Totožný, avšak kolorovaný obrázek *Štíftu* je otištěn v [Kž] (vložená nečíslovaná strana). Podrobně o *Štíftu* viz [Ši], kde je otištěna slavná Willenbergova perokresba kostela sv. Bartoloměje a *Štíft* (originál je dnes v *Knihovně kláštera premonstrátů na Strahově*). Více viz s. 4 a s. II. V této knize je též kolorovaný akvarel z dílny M. Kalouse (dnes ve vlastnictví *Západočeského muzea v Plzni*, viz s. 6 a s. II). V knize [VHM] je otištěn Morstadtův akvarel sv. Bartoloměje a *Štíftu* z roku 1818 (viz s. 99), který je v majetku *Národní galerie v Praze*. *Štíft* je zachycen i na rukopisném plánu Plzně nazvaném *Situationsplan die Koeniglichen Kreis Stadt Pilsen . . .* (1821).

³³ Připomeňme, že s likvidací dominikánského klášterního komplexu se začalo roku 1787, kdy Plzeň zakoupila jeho hospodářské zázemí (byt šafáře, sklepy, stodoly, kolny, chlěvy a dvůr) za 855 zlatých, s masivním bouráním a pronajímáním bývalých klášterních objektů se začalo roku 1793. Viz [Hr], s. 269–273. V knize [Ši], s. 13, je fotografie budovy špitálu sv. Máří Magdaleny (Č. Hrbek, 90. léta 19. století).

³⁴ O historii budovy viz [Ši], s. III. V práci [Kn] je upřesněno, že se jednalo o *městský ústav pro chudé měšťanstvo*, který byl nazýván Svato-Mařimajdalenským; původní špitál byl přeložen do špitálu Svato-Václavského při kapli sv. Václava v jihozápadní části zahrady bývalého kláštera dominikánů. O osudech a proměnách špitálu sv. Máří Magdaleny viz [HS], s. 5–20.

byla škola německá do r. 1784, v domě tom vzalo počátek gymnasium, byl tu vojenský vychovávací dům, byly kostelníka a zvoníka a v době otevírání české školy byl prázdný a takový, že „znamenitou správu a přípravu potřebuje“.

([Kš], s. 45)

Plzeňský krajský hejtman Karel Breinl rytíř von Wallerstern (hejtmanem v letech 1812 až 1827) se osobně přesvědčil, že navržené prostory jsou vhodné pro vyučování a zaslal doporučení *Českému zemskému guberniu*, aby byla škola povolena. V květnu 1819 vydalo gubernium rozhodnutí o zřízení české triviální školy a vyslovalo pochvalné uznání všem, kteří se o vznik školy zasloužili. Na místo učitele byl vypsán konkurz. Katechetovi a učitelům bylo zasláno potvrzení o jejich jmenování a nařizeno, aby bez průtahů zahájili zápis žáků.

Slavnostní ohlášení otevření školy se uskutečnilo druhou neděli v září roku 1819. Po mši se před kostelem sv. Bartoloměje konalo shromáždění za přítomnosti arciděkana Kordíka, profesora Sedláčka, jejich přátel a mnoha obyčejných českých lidí, kteří vítali vznik první plzeňské české vzdělávací instituce. Jan Vavřík (* 1874), plzeňský učitel a spisovatel, popsal na základě studia *Pamětní knihy*³⁵ tuto slavnostní akci takto:

V sedmáctou neděli po sv. Duchu r. 1819, t. j. ve druhou neděli měsíce září, byl kostel svatého Bartoloměje na kázání neobyčejně naplněný. Lecos se mezi lidem prostým povídalo, nechtělo se tomu věřit, ale dnes že uslyší zaručenou zprávu. Svátečně vystrojení měšťané a jejich ctihodné panímámy seděli v předních lavicích, dítky tlačily se u mřížky, v zadních lavicích a mezi

³⁵ *Pamětní kniha nově otevřené české triviální školy v Plzni* byla psána učitelkou školy. Viz [ČTŠ], kniha 6b74, dostupná též na adrese <https://digiarchiv.plzen.eu/vademecum/permalink?xid=d515205921614848b00eee184fe25e5c&scan=1#scan1> [6.7.2022]. První zápis je z roku 1819, poslední z roku 1888 (celkem 243 stran). Zápisy od roku 1819 do roku 1852 (s. 1–71) jsou kompletní, do roku 1848 jsou vedeny novogotickou kurzívou, později latinkou. Všechny jsou však česky. Strany 72 až 79 nejsou popsány. Na stranách 80 až 91 jsou tabulky s informacemi o učitelském sboru, který na škole působil v 50. a 60. letech 19. století. Obsahují jméno učitele, rodiště a datum narození, roky tzv. čekatelství, konkurzní řízení, vyšší přezkoušení, doba strávená na pozici pomocného učitele, řádné učitelské působení, písemné pochvaly, naturální výhody (učitelský byt, přiděl dřeva, příplatek na bydlení a otop, výše platu). Informace jsou podrobné, obsahují čísla dokladů, přesná místa jejich vyhotovení apod. Za tabulkami následují zápisy za roky 1861 až 1888 (s. 93–243). Zápisy jsou do 40. let souvislé, často poetické, později stručné. Zapisovány byly zásadní události týkající se běžného chodu školy (nástup nového učitele, odchod či úmrtí učitele, pořízení nových pomůcek, zavedení nových předmětů, dary měšťanů, rodičů, schůzky učitelů s rodiči, měšťany, vedením města, zájmová aktivita žáků, oslavy různých církevních svátků, veřejné zkoušky žáků, zprávy o kontrolách chodu školy apod.), mimořádné události (návštěvy zástupců města, dohlížitelů, panovníků), zmínky o význačných událostech ve městě atd. Samostatnou kapitolou jsou zmínky o boji za lepší vybavení, novou budovu, lepší postavení učitelů atd. V 60. letech 19. století jsou uváděny přehledné tabulky o darech chudým žákům (věnování bot, oblečení, knih, psacích potřeb, jídla, vánočních dárek atd.). Nově se objevují zprávy o zavedení nových učebnic, zakoupení školních pomůcek, opravách školy, vytvoření paralelek apod. Délka zpráv je v dané době ovlivněna tím, co učitel (později řídicí učitel, resp. ředitel) považoval za důležité či pro budoucnost zajímavé. Není překvapivé, že velmi podrobně je popsán vznik školy, její slavnostní otevření, zahájení výuky, první návštěva dohlázele, první dary, první veřejné zkoušky žáků a nejrůznější mimořádné události.

nimi byli malí řemeslníci, čeledínové a nádeníci. Mnohá maminka přivedla svého synka či dcerku. Se zálibou spočinula na nich svýma očima, těšila se pomyslením, bude-li to pravda, že dnes má být s kazatelnou ohlášeno povolení ke zřízení české školy, dávné to touhy drobného lidu českého v Plzni. . . . Již mezi kázáním bylo zřejmo, že šíří se radostná nálada mezi věřícími v zadních lavicích a v prostoru mezi lavicemi. Známí ohlíželi se po známých, otcové pohládili synky po hustých vlasech, oči zářily všem ohněm vnitřní radosti, která propukla hlasitým rozhovorem před kostelem. Tam tvořily se hloučky hlasně hovořících. Všude mluvilo se o založení české školy, každý chtěl znáti podrobnosti. Nejživěji bylo v hloučku, kde vykládal měšťský radní Franz Mattas, co to dalo práce slovuťnému panu purkmistrovi Em. Davidovi, jemnostpánu Tomáši Kordíkovi. Ale největší zásluhu že má o českou školu vlastenecký kněz, profesor filosofického učení, doktor Vojtěch Sedláček. ([Va1], s. 14–15)

Němečtí měšťané prý o tuto oslavu neprojeví žádný zájem, vznik české triviální školy nepodporovali, pro české vlastenecké aktivity neměli žádné pochopení, přehlíželi je, či je veřejně odmítali. Pozitivně však vnímali tu skutečnost, že dojde-li k diferenciaci dětí podle majetku a jazyka, pak budou děti jejich služek, pacholků, čeledínů, domkářů, tovaryšů apod. docházet do jiné školy než jejich děti. Vztah německých měšťanů k založení české triviální školy popsal Jan Vavřík takto:

»Tak kouknou, Frau von Hill,« pravila jedna z nich. »Co to jen napadlo solchen wichtigen Herrn, jako je náš pan purkmistr, zakládat českou školu. No, sagen sie, dají tam oni své děti? Ich nicht. Kdo tam bude? Jen děti nádeníků a hausknechtů.«

»Haben sie recht, Frau von Friedl,« odvětila Frau von Hill. »Aber to všechno má unser Bürgermeister z našeho jemnostpána arciděkana, a toho ponouká profesor Sedláček. Der ist ein český vlastenec.« ([Va1], s. 16–17)³⁶

Vznik české triviální školy znamenal značný pokrok, neboť se děti mohly naučit číst, psát a počítat v českém jazyce. Nelze si však představovat, že jedna, později dvě povinné třídy výrazně zlepšily gramotnost obyvatelstva. Děti zůstaly obvykle ve škole dva až čtyři roky, nabyté znalosti rychle zapomínaly, pokud nedocházely do nedělní školy. Gramotnost zůstávala nízká, jak ukazují například matriční zápisy, v nichž místo podpisů svědků či kmostrů často ještě v polovině 19. století nacházíme tři křížky. Lepší situace byla u počtů, neboť základní aritmetika byla nutná téměř pro každého.

Na triviální škole se též vyučovalo náboženství, které bylo chápáno jako morální základ pro život a jako sjednocující kulturní prvek. Jeho znalost upevňovaly pravidelné bohoslužby. V závislosti na kvalitě učitele byly někdy vyučovány základy historie říše.

³⁶ Vztah měšťanů k české triviální škole, značnou chudobu školy a školního vybavení připomíná i článek *Plzeňští buditelé Sedláček a Smetana* [258], kde je uvedeno: *Bohatším měšťanům nebyla škola »nobl« a posílali dál ze zvyku své dítky do německých škol ještě po celou řadu let. Přesto, že první škola česká byla hotovou Popelkou, byla jádrem, ze kterého vyrostly dnešní plzeňské české školy . . .* ([258], s. 4).

Výuka na triviální škole v českém jazyce byla zahájena 3. listopadu 1819:

Toho dne po Dušičkách roku 1819, ráno v 9 hod. sešly se dívky, bylo jich 142, ve škole, v bývalém městském špitálu a byly p. katechetou v průvodu rodičů a přátel školních vedeny do chrámu sv. Bartoloměje, kde bylo „Vzývání Ducha sv.“ a slavná mše sv., kterou P. Schwer obětoval.³⁷ Ve škole byla pak malá slavnost, s přednášením nových žáků. Pan arciděkan byl tehdy nemocen a proto žáci šli po ukončení slavnosti svůj proslov „o užitku do škol chodění“ přednést mu na prelátství. ([Kš], s. 8)³⁸

V letech 1819 až 1828 se jediná třída nacházela v přízemí, byla nevelká, s nízkými okny, podlahou z udusané hlíny, tmavým trémovým stropem a jedinými rohovými kamny. Školní vybavení bylo nejprve velmi nuzné – devatenáct dřevěných lavic, tabule, skříň na pomůcky, katedra, tři židle a tři obrázky. Na počátku prvního školního roku byl učitel vyhrazen byt v přilehlé vlhké a tmavé komoře, později se přestěhoval do nově upravené části a komora byla přidělena učitelskému pomocníkovi. Magistrát škole věnoval „školní budovu“ a přispěl na její úpravu pro potřeby vyučování, zavázal se každoročně dodávat šest sáhů dříví na celoroční vytápění třídy, dva sáhy na vytápění učitelského bytu a dvánáct kop otýpek.³⁹

Sedláček byl na vznik školy hrdý, o jejím zakládání psal nejen do novin, ale též svým přátelům a kolegům. Například Juraj Palkovič se v dopisu z 10. března 1822 pochvalně vyjádřil o jeho aktivitách spojených se vznikem plzeňské triviální školy.⁴⁰

Školu navštěvovaly převážně děti z chudých českých vrstev. Její existence neunikla pozornosti císaře Františka I., který ve dnech 15. až 17. června

³⁷ Páter Alois (Aloys) Schwer († 1829) působil jako katecheta v Plzni a později v Dýšině, byl tzv. starším plzeňským kaplanem a v letech 1825 až 1829 farářem v Dýšině.

³⁸ Slavnostní zahájení provozu školy, historie jejího vzniku a prvního vybavení jsou poetickými slovy zapsány v *Pamětní knize* ([ČTŠ], kniha č. 6b74, s. 3–13). Z textu je patrné, jaké naděje byly do nové školy vkládány a jaký úspěch její první učitel očekával.

³⁹ Sedláčkovu úsilí a jeho rozhodující roli při založení české triviální školy v Plzni vyzdvihl roku 1921 Jan Vavřík a roku 1936 Václav Jílek. Viz [Va2] a [J1]. V *Pamětní knize* (viz [ČTŠ], kniha 6b74) není při popisu vzniku české triviální školy v Plzni vůbec zmíněna účast a role Sedláčka, jeho jméno není uvedeno ani mezi účastníky slavnostního otevření. Sedláčkovu jméno je v knize až na s. 31, kde je popsána veřejná zkouška žáků a žákyň, které se Sedláček 21. července 1823 zúčastnil. Jeho jméno je zapsáno se všemi tituly a působišti, je doplněno informací, že je literárně činný a je ochráncem českých dětí. Navíc je zdůrazněno, že nejlepší děti obdaroval knihou. Po druhé se Sedláčkovu jméno vyskytuje na s. 34 ve spojení s veřejnou zkouškou konanou 21. července 1827. I té se Sedláček zúčastnil, děti zkoušel a nejlepší výkony opět ocenil knižním darem. Naposledy se s jeho jménem setkáme na s. 45, kdy je zaznamenána účast dětí na Sedláčkově pohřbu (4. 2. 1836) a slavném rekviem (5. 2. 1836). Obdobná informace je i v *Protokolu školním* v roce 1836 (viz [ČTŠ], karta č. 1447, *Protokol sskolnj při Triwialnj české sskole Plzeňské pro sskolnj rok 1836*, položka č. 86). Zdůrazněme, že v *Pamětní knize* i v *Protokolech* nalezneme pouze zásadní události spojené se školou. Lze tedy usoudit, že Sedláček byl významnou osobou pro školu, neboť zprávy o úmrtích najdeme jen v případě učitelů, arciděkana nebo předních mecenášů.

⁴⁰ Palkovičovy dopisy Sedláčkovi z let 1818 až 1823 jsou uloženy ve fondu [JVS].

1820 Plzeň navštívil, a na její prohlídku si vyhradil značný čas.⁴¹ Není jasné, zda to bylo zásluhou Sedláčka⁴² nebo plzeňského arciděkana. Zdá se však pravděpodobné, že městská rada na prohlídce školy – vzhledem k jejímu chudému zázemí a malé reprezentativnosti – velký zájem neměla. Z Hruškových pamětí se dozvídáme, že císař byl informován, že do školy podle politických školních zákonů spadá 425 českých dětí, pro nedostatek prostor ji navštěvuje jen 255 žáků. O svátcích a nedělích pak ještě 366 chlapců a dívek chodí na opakovací hodiny.⁴³

Císař byl touto zprávou velmi překvapen, jak dokládají následující slova:

Jeho Jasnost divil se tomu, že pro tak veliký počet žactva tak malé místnosti zařízeny jsou, a ráčil vůli pronésti, aby k tomuto účelu co nejdříve budova obstarána byla a ještě jeden učitel ustanoven byl. ([Hr], s. 307)

Císařovo přání, byť bylo vždy svaté, nebylo v Plzni vyslyšeno, ačkoliv počet žáků školy neustále narůstal. Ve školním roce 1831/1832 se jen ve druhé třídě tísnilo 168 žáků a v polovině třicátých let se vzdělávání v celé škole účastnilo téměř pět stovek dětí. Takovou situaci si dnes učitelé neumí představit.⁴⁴

Byť byla česká triviální škola založena teprve na podzim roku 1819, sídlila v nevyhovujících prostorách a bojovala o svoji budoucnost, je její existence

⁴¹ Císařská návštěva české triviální školy v Plzni je popsána v *Pamětní knize* (viz [ČTŠ], kniha č. 6b74, s. 21–22).

⁴² V Hruškových pamětech [Hr] je uvedeno, že Sedláček císaře v Plzni uvítal a provázel při prohlídce města.

⁴³ V [ČTŠ], karton č. 1447, se dochovaly materiály vztahující se k *nedělní škole* a *opakovacím hodinám*, které byly organizovány při české triviální škole. Výuku v nich vedl učitel triviálky. Nejstarší dochované materiály jsou *Seznamy žáků nedělní školy* (*Verzeichniss ... neboli Schulkatalog ...*) pro roky 1829, 1830 a 1831. První zachycuje září 1828 až prosinec 1829 (dvě rozdělené složky: září až květen, květen až prosinec), druhý a třetí kalendářní roky 1830 a 1831. Žáci byli rozděleni do dvou oddělení podle znalostí (85+86; 79+81; 78+42 žáků). Zaznamenáno je v abecedním pořadí jméno a příjmení žáka, jméno zákonného zástupce a jeho povolání, jméno řemeslníka, u něhož je v učení a obor, který se učí, nástup do nedělní školy. Pečlivě je poznamenána docházka do školy, výstup během školního roku a přestup z/na jinou školu. Není však uvedeno hodnocení prospěchu. Rozsáhlé tabulkové záznamy vedl učitel pověřený výukou na triviální škole (v té době František Lisý). Věk žáků byl v rozmezí 12 až 20 let (většinou 13 až 16 let), objevovaly se i extrémy (26 a 38 let). Je zřejmé, že českou triviální školu opouštěly často teprve dvanáctileté děti. Torza podobných seznamů jsou ještě pro rok 1832 a 1840. Obdobný, avšak již česky psaný *Seznam opakující mládeže na školní rok 1854* se dochoval v [ČTŠ]; obsahuje údaje o 145 žácích a žákyních docházejících na *nedělní opakovací hodiny*. Je zajímavé, že někteří chodili pravidelně, jiní nepravidelně, další jen v prvních měsících nebo v zimě, jiní se jen zapsali, ale k výuce se nikdy nedostavili. Seznam sepsaný víceméně v abecedním pořadí uvádí i informace o znalostech čtení, počítání, gramatiky a psaní. Z šedesátých let se dochovaly tři přijímací lístky do české nedělní školy (1863, 1864 a 1865). Jedná se o předtiskšené formuláře, na nichž je uvedeno jméno a věk žáka, jméno, povolání a bydliště otce, kde a čím se žák učí, kdo je a kde sídlí jeho mistr a datum nástupu do nedělní školy. Přijetí podepisoval ředitel hlavní školy a učitel pověřený výukou v daném oddělení. Nedělní škola byla důležitou vzdělávací institucí pro řemeslnickou a později dělnickou mládež, umožňovala jí upevnit a posílit vzdělání, které získala na triviální škole.

⁴⁴ O počtu žáků české triviální školy v roce 1829 viz nepodepsaná zpráva uveřejněná v časopise *Rozličnosti pražských Nowin* 5(1829), č. 11 z 5. 2., s. 2.

připomínána již roku 1820 v článku *Pilsen* [6], kde jsou zmíněny mimořádné památky a instituce Plzně. Doslovně se zde v německém jazyce píše: *V nově zřízené české triviální škole dostává potřebné hodiny více než 200 dětí a je třeba obdivovat, jaký pokrok se svými učiteli za tak krátkou dobu udělaly.*

Postavení učitele na plzeňské triviální škole nebylo vůbec jednoduché. V jedné třídě se musel roku 1819 věnovat více než stovce žáků najednou. Musel pro ně připravit učební látku, vysvětlovat ji, opravovat písemné práce dětí, vést školní katalogy, kroniky a úřední dokumentaci, uklidit třídu, zatopit v kamnech, opravit poškozené lavice, okna apod., musel udělat vše, co bylo zapotřebí. Je obdivuhodné, jak to všechno tehdejší učitelé zvládali, jak překonávali překážky, jak se svým žákům snažili předat vědomosti, znalosti i dovednosti.⁴⁵ I v nelehkých podmínkách byli schopni naučit většinu žáků číst, psát a počítat, seznámit je se základy náboženství, přírodopisu apod.

Roku 1819 se prvním učitelem plzeňské české triviální školy stal Jan Nepomuk Sýkora (1780–1845), vzdělaný český vlastenec, původně choralista u sv. Bartoloměje v Plzni.

První *vizitace školního dohlázeatele* (inspektora) Aloise Mattasse, která se uskutečnila 4. března 1820, dopadla k naprosté spokojenosti všech zúčastněných. Za přítomnosti školního katechety Schwera, učitele Sýkory, vedení města, několika měšťanů a rodičů proběhlo nejprve slavnostní uvítání hostů doprovázené hudebním vystoupením žáků, po kterém inspektor Mattass v delším projevu vyzdvihl význam vzdělávání v mateřském jazyce. Setkání završila veřejná zkouška žáků ze všech předmětů. Učitel Sýkora byl všemi kladně hodnocen.⁴⁶

Zajímavým dokumentem, který ukazuje chod triviální školy, je *Knihla cti* (*Errenbuch der Pilsner Schule*), která je uložena v *Archivu města Plzně*.⁴⁷ Jedná se o malý sešitek o 25 listech (poslední se nedochoval celý), z nichž 14 je popsáno jmény žáků a žákyň zasluhujících pochvalu díky výbornému celoročnímu studiu, mravnému chování, píli a úspěchu u veřejné výroční zkoušky. Zápisy se týkají období 1818 až 1840, chybí pro roky 1827 a 1836. Je zajímavé, že česká triviální škola začala fungovat od školního roku 1819/1820, avšak první pochvala se vztahuje již k roku 1818, a to pro první a druhou třídu. Nejedná se o omyl, neboť následný zápis je pro rok 1819, další pro rok 1820 atd. Je možné, že se několik dětí v českém jazyce neoficiálně česky učilo ještě před vznikem české triviální školy. Kniha cti nemá žádný oficiální nadpis, který by definoval její přímý vztah k české triviální škole v Plzni. Nejsou totiž uvedena jména zkoušejících, jména dohlázeatelů či jména učitelů, místo ani datum zápisu. Výjimku tvoří zápisy pro roky 1831, 1837 a 1838, které obsahují jméno učitele a zápis *V Plzni ... Školní rok 1830 obsahuje kromě klasického seznamu ještě seznam vypracovaný katechetou. Jména učitelů i katechety odpovídají vyučujícím na plzeňské české triviální škole. Všechny*

⁴⁵ O nelehké práci učitelů triviálních škol pojednává [Sd].

⁴⁶ O vizitaci viz [Val], s. 18–22. O první vizitaci a prvních veřejných zkouškách dětí viz záznam v *Pamětní knize* ([ČTŠ], kniha 6b74, s. 19–20.)

⁴⁷ Viz [ČTŠ], kniha 4e99.

zápisy jsou psány česky. Je tedy zřejmé, že se jedná o knihu cti české triviální školy v Plzni, neboť v letech 1818 až 1840 žádná jiná česká škola v Plzni neexistovala. Zápisy jsou v každém roce po třídě, pořadí žáků není abecední; pravděpodobně reflektuje pořadí u zkoušek. Obvyčně je zápis veden od nejvyšší třídy po nejnižší, pouze v letech 1837 a 1838 je tomu naopak. Žádné informace o vlastním průběhu zkoušky, hodnocení žáků apod. nejsou uvedeny. Zajímavou výjimkou je latinský přípis z 19. 6. 1839, který dokládá, že vizitaci neboli inspekci školy vykonal plzeňský arciděkan Hlavan.

Jan Nepomuk Sýkora vyučoval na české triviální škole pouze dva roky, pak přešel na plzeňskou německou hlavní školu. Zdánlivě to bylo povýšení, neboť německá hlavní škola byla prestižní a lépe vybavená. Získal vyšší plat a lepší byt. Současně se však dostal pod dohled ředitele, který měl zajistit, aby okamžitě přestal vystupovat jako ochotník v divadelní společnosti. Podle školního inspektora nedělala tato aktivita škole čest a dobré jméno. Proto mu byly zvýšeny školní povinnosti a přidány úkoly spojené s chrámovou hudbou. Sýkora byl pro výuku velmi zapálený, promýšlel, jak nejlépe naučit své žáky německy, a jak jim usnadnit další studium. Pro své žáky a kolegy sepsal učebnici *Wýtah z německé mluvnice aneb má pomocná knjižka pro českau mládež, kteréž cýl gest, německé řeči lehce, brzce a pravidelně se naučiti*,⁴⁸ která patřila mezi velmi oblíbené a hojně užívané.⁴⁹

Sýkorovým nástupcem na české triviální škole se 8. října 1821 stal František Čechura, který se kromě řádné výuky zajímal o ovocnářství, výsadbu a pěstování stromků, štěpování atd., a tuto zálibu se snažil předávat svým žákům. Poznamenejme, že Čechura, kterému bylo při nástupu na místo řádného učitele necelých osmnáct let, převzal třídu s 277 žáky. Plzeňané jeho první rok sledovali s nedůvěrou a obavami, báli se jeho mládí a očekávali, že situaci nezvládne, školu opustí a ta zanikne. Opak byl pravdou, jak ukázala pravidelná výroční vizitace v červnu roku 1822.⁵⁰

Nesmírně důležitou roli ve vzdělávání sehrála i knihovna české triviální školy, o kterou v jejích počátcích pečovali učitelé Sýkora a Čechura. První knihy získali díky Sedláčkovým darům a darům plzeňských řemeslníků. Dobročinnost postupně vedla k jejímu rozšiřování, během krátkého času měla učebnice, vzdělávací i popularizační literaturu. Knihy si vypůjčovali zejména žáci nedělních opakovacích hodin, byly pak obvykle čteny celou rodinou. Knihovna české triviální školy tak výrazně přispívala k zájmu o čtení v širších plzeňských lidových vrstvách.⁵¹

⁴⁸ Druhé vydání, nákladem J. H. Pospíšila, Praha, 1835, 207 stran, 4. vydání: 1839, 5. vydání: 1846, 6. vydání: 1849, 7. vydání: 1851, 13. vydání: 1862.

⁴⁹ Viz J. F. Smetana: *Z Plzně. Dne 2. září zemřel w Plzni pan Jan Nepomuk Sýkora* [Y-35]. Viz též [Fe5], s. 56–57. O Sýkorově příchodu a jeho působení na české triviální škole v Plzni viz též *Pamětní kniha* ([ČTŠ], kniha 6b74).

⁵⁰ O Františku Čechurovi a vizitaci viz [Va1], s. 23–27. O Čechurových životních osudech a působení v Plzni viz [MKR], s. 73; zde je uvedeno, že školství opustil až v šedesátých letech, kdy odešel do penze. O Čechurovi a jeho působení na české triviální škole viz *Pamětní kniha* ([ČTŠ], kniha 6b74).

⁵¹ Viz [Sp4].

Dochovalo se pět vysvědčení z české triviální školy v Plzni z let 1827, 1828, 1831, 1833 a 1834 (fond [ČTŠ], karton č. 1447). První dvě sepsal František Čechura, zbylá František Lisý. Jsou psána německy. Česká vysvědčení patrně nebyla přijímána, pokud chtěl žák pokračovat v dalším studiu. V každém případě bylo lepší prokazovat se vysvědčením německým. Až do zavedení předtištěných formulářů odrážel styl zápisu osobnost učitele. Předměty klasifikované na vysvědčeních víceméně korespondují s předměty uvedenými v paragrafech o školách v Dýšině a Chrástu.⁵²

5. Další osudy plzeňské triviální školy

Josef Vojtěch Sedláček ve spolupráci s arciděkanem Josefem Ondřejem Lindauerem, plzeňským rodákem, pečoval ve dvacátých a třicátých letech o plzeňskou triviální školu. Snažil se pro její činnost získávat podporu od plzeňských měšťanů i krajských úředníků.⁵³

Roku 1826 vypracoval na žádost plzeňského magistrátu podrobnou odpověď na dotazník Josefa Eichlera, který byl rozeslán na konci roku 1825 se souhlasem guberniálního prezidia v Praze a měl usnadnit vytvoření nové topografie Čech. Sedláček sepsal rozsáhlý materiál zachycující historii Plzně a popisující poměrně podrobně nejdůležitější památky, instituce, úřady, školy, spolky, panovnické návštěvy města atd. Jediným slovem se však nezmínil o české triviální škole.⁵⁴

Plzeňský magistrát po řadě urgencí a žádostí roku 1828 uznal, že jedna místnost pro výuku čtyř stovek dětí již nedostačuje a rozhodl, že bude otevřena druhá místnost v již dříve zmiňovaném domě na náměstí (*Štift*). Dostal ji

⁵² V [ČTŠ] je uloženo jedno vysvědčení z české hlavní školy v Plzni z roku 1863. Ukazuje, že ve třetí třídě byly vyučovány tyto předměty: náboženství, český jazyk (čtení, mluvnice, pravopis, ústní a písemné vyjádření, sloh), německý jazyk (stejný popis jako u mateřštiny), počty a krasopis. V [ČTŠ] je též řada vysvědčení z 60. až 80. let 19. století z českých plzeňských škol (obecná, měšťanská, hlavní). Některá jsou na předtištěných formulářích, jiná jsou psaná rukou. Zajímavá je tehdejší klasifikační stupnice pro odborné předměty: *velmi dobře, dobře, dostatečně a nedostatečně*. Někdy se však objevuje hodnocení *skoro výborně, skoro dobře, prostředně*.

⁵³ Josef Ondřej Lindauer (1784–1850) byl vysvěcen na kněze roku 1807, prošel řadou far (Malesice, Horšice, Dolní Lukavice, Letiny, Přeštice), až zakotvil v Plzni, kde se roku 1827 stal arciděkanem. V roce 1835 byl jmenován kanovníkem a českým kazatelem v Praze u sv. Víta. O deset let později obdržel post biskupa v Českých Budějovicích. Byl vynikajícím katechetou, uznávaným a oblíbeným kazatelem a propagátorem českého jazyka a kultury. Ani ve vysokých funkcích nezapomínal na místa, v nichž působil na počátku své kariéry. Roku 1838 daroval letinskému kostelu nový pozlacený kalich s ostatky svatého Prokopa a pozlacený ornát, roku 1846 založil nadaci pro pomocného učitele v Letinech. Obdobnou nadaci založil i při farní škole v Horšicích. Velkou pozornost věnoval chodu českobudějovického biskupského semináře a charitativní činnosti (podporoval českobudějovické školy, nemocnici a chudobinec). Veškerý svůj majetek odkázal na dobročinné účely. Více viz [Bm1], s. 205–206.

⁵⁴ Sedláčkův text se dochoval v pozůstalosti Josefa Eichlera (1776–1852) (fond *Eichlerova sbírka*, fascikl Plzeň-město, Archiv Národního muzea), jedná se o 57 rukopisných, hustě popsaných stran. Fotokopie Sedláčkova elaborátu byla uchována i v Archivu Města Plzně. Viz též [Bě7], s. 50–55, in [KŠ]. Nejnověji o Sedláčkově elaborátu pro Eichlerův topografický výzkum viz [Mv1], zejména s. 127–128.

na starost učitelství pomocník. Bydlet měl ve starém klášteře v bývalé školní komoře, která měla být upravena na pokoj. Druhá školní místnost na náměstí byla sice otevřena, ale škole sloužila jen půl roku.⁵⁵ Pak byla celá škola přemístěna do *Obecního* neboli *Panského dvora* nacházejícího se v oblasti bývalého dominikánského klášteře. Dominik Knobloch roku 1887 o někdejší *Obecním dvoru* napsal:

Obecní dvůr, kteréhož více nestává, nacházel se na místě, kde nyní stojí velkolepá, vkusnými sady obklopená budova reálného gymnasia. On zaujímal rozsáhlý, až k zahradě klášteře dominikánského sahající prostor, který obehnaný byl starobylými zděmi a nízkými, souvislými staveními, počtem čtyři. Stavení ta sloužila různým hospodářským účelům a obsahovala nepatrné byty, konírny, kůlny, řezárny a t. d. ([Kn], s. 5)

Od července 1828 tak českou triviální školu tvořily dvě obrovské, špatně vytopitelné třídy, byt učitele a byt pomocníka. O dva roky později krajský hejtman plzeňskému hospodářskému úřadu nařídil, aby zahájil práci na stavbě nové budovy pro českou triviální školu, neboť její dosavadní prostory jsou zcela nevyhovující. Úřad však odpověděl, že to nyní není možné, neboť město nemá dostatek finančních prostředků. Škola musela ještě nějaký čas setrvat v klášterních prostorech označovaných jako *Obecní dvůr*.

Jan Vavřík tyto prostory popsal takto:⁵⁶

... byla to »veliká prostora, obehnaná kolkolem hradebními starobylými zděmi a domy. Na severovýchodní hradební zdi, táhnoucí se od zahrady klášteře dominikánského k západu, bylo patero rozdílných staveb, z nichž nejzazší jednopatrová na západ postavena byla za purkmistrovství p. Fr. Vanky r. 1858 pro zchudlé řemeslnické rodiny a ostatní čtyry jsou stavby starobylé v jedné řadě souvislé. První z těchto budov, jen domek přízemní, zasahující šířkou svou až na zeď zahradní, měla 2 světnice, jindy sloužící za ratejny pro vrchnostenskou čeleď. Z před síně vedly dveře v levo do světnice a tuto byla třída druhá; v pravo třída první. Druhé tři stavby, též nízké, obsahovaly nepatrné byty, konírny, kůlny, řezárny atd. Nad prostřední z nich vystavěno teprv r. 1831 první poschodí, které sloužilo pak učiteli a jeho pomocníku za byt.«

... Umístění české školy v Obecním dvoře bylo velmi nevhodné. Na dvoře stávaly hospodářské vozy a jiné nářadí, byla tam hnojiště, všude plno domácí drůbeže a mnoho křiku malých i dospělých.

Třídy byly tmavé, stěny prosáklé vodou a hnojůvkou, podlaha z upěchované hlíny, vzduch prosycený plísní a zápachem houby. Třídy přeplněné, že děti seděly i na školním stupni, psaly držíce sešit na kolenou! Bylo dětí v jedné třídě přes 200! Byla to trýzeň pro děti i pro učitele, jeho práce byla namáhavá a neradostná. ([Va1], s. 33–34)

⁵⁵ V [216] je uvedeno, že druhá třída byla otevřena již roku 1827, pravděpodobně se tím myslí rok 1827/1828. V knize [VHM] je na s. 99 uvedeno, že *Štíft* byl zbourán v březnu 1829 a cena za demoliční práce, odvoz materiálu a úklid náměstí byla 449 zlatých.

⁵⁶ Viz též [Kš], s. 46.

Třetím učitelem české triviální školy se 11. prosince 1828 stal bývalý pomocný učitel František Lisý. Vyučoval v *Obecním dvoře* se svými pomocníky (postupně Bernard Dlouhý, Josef Vondruška, Josef Follprecht) v časech, které byly pro českou triviální školu nejnáročnější, nejsložitější a nejhorší. Přesto dokázali žáky řádně učit a vychovávat, což se ve výše uvedených podmínkách rovnalo téměř zázraku.⁵⁷

Z doby působení učitele Františka Lisého ([ČTŠ], karton č. 1447) se dochovaly materiály, které ukazují, jak náročné bylo povolání učitele a kolik času mu zabírala rozsáhlá administrativa s výukou spjatá. Kromě již dříve zmíněné *Pamětní knihy* a *Seznamů žáků nedělní školy* vedl učitel též *Prüfung-Extract über den Fortgang der Schüler und Schülerinnen der Pilsner böhmischen Trivialschule im Jahre ...* [Výtah o zkouškách žáků a žákyň plzeňské české triviální školy v roce ...]. Dochovaly se *Výtahy* za roky 1829 a 1830. Komplikované tabulky jsou vedeny zvlášť pro první a zvlášť pro druhou třídu, každá měla dvě oddělení (67+73 a 70+70, tj. 280 dětí, resp. 83+105 a 80+74, tj. 342 dětí).

Tabulka uvádí v abecedním pořadí jméno žáka, jeho věk, bydliště otce, žákův nástup do školy, hodnocení chování, píle, úsilí a pečlivosti a klasifikaci v jednotlivých předmětech, případně poznámku o průběhu veřejné zkoušky. Zápis vedl učitel a podepisoval plzeňský arciděkan. Zpráva byla určena pro školu, kraj a vikariát. Není jasné, zda ji učitel vypracovával pouze jednou a úřady si ji předávaly nebo pro každý úřad zvlášť. Její sestavení bylo časově náročné, vyžadovalo i značnou pečlivost a přesnost.

Ze stejného období je *Fleissigkatalog der Schüler und Schülerinnen der I./II.ten Classe der Pilsner böhmischen Trivialschule* neboli *Přehled o píli žáků a žákyň I./II. třídy plzeňské triviální školy*. Dochovaly se tabulky pro období březen až srpen 1829 a září 1829 až červenec 1830; jsou vedeny zvlášť pro každou třídu, která se dělila na dvě oddělení (70+72 a 72+72, tj. 284 dětí, a 111+99 a 93+99, tj. 398 dětí). Záznamy jsou až na „opozdilé nástupy“ vedené abecedně, obsahují jméno a věk žáka, datum jeho nástupu do školy, jméno a povolání otce, každodenní záznamy o docházce do školy (zvlášť pro dopoledne a zvlášť pro odpoledne), informace o absenci, zásadním zkoušení a prověrkách. Za pečlivé vedení seznamů byl odpovědný učitel, pomáhal mu jeho pomocník. Dva lidé tedy zvládli vyučovat tři až čtyři stovky dětí, zkoušet je a ještě vypracovávat výše uvedené přehledy a hlášení, a to německy, ačkoli se jednalo o českou školu. V tehdejší době to není překvapivé, neboť úřady komunikovaly německy a pro ně byly tabulky určeny.

Tyto seznamy a tabulky však nebyly zdaleka jedinou administrativní povinností učitele (později řídicího učitele, resp. ředitele). Bylo nutno psát i *Protokol sskolnj při Triwialnj české sskole Plzenské pro sskolnj rok ...* V [ČTŠ], karton č. 1447, se dochovaly protokoly za roky 1829, 1830, 1831, 1832, 1836, 1844, 1845, 1849, 1850 a 1851, které vedli učitelé František Lisý, Josef Follprecht a František Přiman pro školu, plzeňský kraj a vikariát. Stručně poznamenávali

⁵⁷ Působení Františka Lisého na triviální škole připomíná *Pamětní kniha* ([ČTŠ], kniha 6b74).

důležité události spjaté s chodem školy a výukou (co bylo vyučováno, hospitace ve třídě, vizitace, dary, opakovací dny, bohoslužby, problémové chování atd.) a mimořádné události (návštěva vedení města, arciděkana, dohlážitel apod.). Záznamy jsou psány od listopadu do srpna, obvykle končí veřejnou zkouškou žáků. Počet zápisů kolísal od 59 do 241 za školní rok. Kontrolu protokolů na konci roku svými podpisy potvrdili školní dohlážitel a plzeňský arciděkan.

Předběhněme na tomto místě dobu a přibližme zdokonalování dobové administrativy. V [ČTŠ], karton č. 1447, se dochoval *Denník při III. třídě národní školy Plzeňské zaveden 4. listopadu 1851 pro rok 1851/2 v Plzni dne 1. července 1852*, který vedl učitel František Příman. Je to vlastně dobová třídní kniha, v níž jsou zápisy den po dni po celý školní rok (od 4. 11. 1851 do 1. 7. 1852). Z nich je patrné, že dopoledne se vyučovaly tři předměty, odpoledne pak dva. Je pečlivě zaznamenáno, co se probíralo nového, co procvičovalo a opakovalo, kdy se zkoušelo ústně a kdy písemně. Samostatný odstavec pro každý den je vymezen na tzv. poznámenání, v němž jsou informace o vizitacích, darech škole, nemoci učitele, svátcích, zpovědi žáků a duchovním cvičení, zkrácení výuky na Silvestra či v mimořádný den, zvláštních událostech (trhy ve městě, nemoci, tresty za lhaní či krádeže, nebo naopak pochvaly za správné činy).

Výše uvedené *Protokoly* a *Denník* jsou psány česky, jak české škole odpovídá. Ukazují detailní chod školy, výuky i práci učitele. Jsou tak významným materiálem pro výzkum vývoje školství a vyučování v našich zemích v 19. století. Jednoznačně dokládají, jak náročné a komplexní bylo povolání učitele.

Důležitým dokumentem zachycujícím narůstající počet žáků a žákyň české triviální školy v Plzni je *Verzeichnis der Schüler und Schülerinnen der Pilsner böhmischen Trivialschule, wann dieselben angefangen haben die Schule zu besuchen*, který je uložen v Archivu města Plzně.⁵⁸ Zachycuje žáky navštěvující školu od 1. 1. 1829 do konce školního roku 1871. V prvním období nejsou viditelně oddělovány školní roky a třídy. Po celý čas nejsou děti zapisovány abecedně, ale podle data nástupu do školy. Od roku 1851 jsou již rozlišovány školní roky, od poloviny padesátých let i třídy (dělené na chlapecké a dívčí). Nejprve jsou zápisy jednoduché, obsahují jméno žáka, věk, datum zápisu do školy, pohlaví, místo narození, jméno, povolání a bydliště otce nebo zákonného zástupce. Rozlišení pohlaví bylo nutné, neboť dívčí příjmení se ve školních zápisech nepřechylovala, po zavedení přechylování se údaj ještě po nějakou dobu udržel, postupně však vymizel. Později jsou připojeny i další informace o prominutí školního, o přestupu z jiné školy, o ubytování v Plzni u příbuzných nebo cizích lidí. Někdy je místo úplné adresy otcova bydliště uvedeno jen jméno obce, kde bydlí. V případě Plzně se pečlivě rozlišuje město a předměstí.

Zapsané děti jsou obvykle ve věkovém rozmezí 5 až 12 let, někdy však docházku zahajovaly již čtyřleté děti. Nejvíce dětí je ve věku 6 až 9 let.

⁵⁸ Viz [ČTŠ], kniha 6b51. Dostupná též na adrese

<https://digiarchiv.plzen.eu/vademecum/permalink?xid=16203eaf9dc94661a840e40ae3ea9756&scan=1#scan1> [6.6.2022].

Ve třicátých a čtyřicátých letech většina dětí pocházela ze slabých sociálních poměrů (jako povolání rodičů je uváděno: pacholek, nádeník, tovaryš, pomocník, havíř, flašinetář, rolník, služka, pradlena; méně často nalezneme řemeslníky). V tomto období se v zápisech objevují i stigmatizující údaje (sirotek, nemanželský/á, povolání matky, pokud se jednalo o vdovu nebo pokud otec nebyl znám). Osvobození od školného bylo udělováno sirotkům, dětem nemanželského původu, dětem vdov, začínajících tovaryšů, vojenských vysloužilců a sourozencům již osvobozeného žáka. Ze zápisů lze snadno stanovit sociální původ rodiny, v první polovině 19. století prakticky nenarazíme na měšťanský původ dětí či děti lépe situovaných řemeslníků. Teprve od 50. let a zejména v 60. letech se objevují i lépe situovaní rodiče (řemeslníci, hospodští, mistři, mlynáři, měšťané, úředníci, dozorcí, hajní apod.). Je patrné, že o školu začal být větší zájem.

Od šedesátých let se mírně změnila struktura záznamu; dělil se na tři části:

- informace o žákovi (jméno, datum přijetí do školy, datum narození, je-li známo),
- informace o rodičích (jméno otce nebo zástupce, povolání, bydliště, místní příslušnost),
- informace o třídě (1.– 4./5. chlapecká, 1.– 3. dívčí).

Ze zápisů lze vysledovat nejen sociální původ žáků, ale i nárůst zájmu mimoplzeňských dětí o studium v Plzni a větší pohyb obyvatel v rámci Čech. Současně lze zjistit, že jen velmi málo chlapců navštěvovalo 4. a 5. třídu a naprosté minimum dívek 3. třídu. Seznamy, což je pro tuto dobu přirozené, neobsahují informace o prospěchu.

Počet žáků české triviální školy neustále narůstal a bylo již takřka nemožné, aby se všichni vešli do dvou školních světnic. Dne 31. října 1830 krajský plzeňský hejtman Jan Nepomuk Buml⁵⁹ nařídil magistrátnímu hospodářskému úřadu, aby podle guberniálního nařízení z 22. února 1829 zahájil práce na výstavbě školní budovy pro českou triviální školu. Vrchnostenský hospodářský návladní Bernard Hora však 18. prosince 1830 odpověděl, že městské důchody neumožňují zahájit stavbu a že škola musí zůstat v *Obecním dvoře*.

O české triviální škole v Plzni se roku 1835 pochvalně vyjádřil Sedláček ve svém článku *Dopis z Plzně dne 9. Čerwence* [X-113], v němž stručně popsal průběh výročních zkoušek a situaci ve škole:

Dne 9. čerwence zase zde měla své zkaušky od spisowatele nježepsaného založená triviálnj česká škola, kterau 360 českých djtek pilně nawšťewuge

⁵⁹ Jan Nepomuk Buml, plzeňský hejtman v letech 1828 až 1839, nebyl zapřísáhlým odpůrcem českého národa, jak jej Sedláček líčil. Byl přispívajícím členem *Wlastenského museum* [viz *Časopis českého museum* 18(1844), s. 448]. Po požáru věže sv. Bartoloměje uspořádal sbírku na odlití nových zvonů, proto nesl jeden ze zvonů jméno Jan Nepomuk; zvonilo se jím poledne a klekání. Patřil též mezi dárce plzeňské nemocnice. Viz [Hr] a článek o historii plzeňských zvonů na adrese resp. <http://mestka-kronikarka-plzen.blogspot.com> [8.9.2022].

s hogným prospěchem. Před tjm po 50 let ani zde nebylo slýcháno o české škole!! – Mnoho set dětj českých ostávalo beze všeho vyučovánj, gelikož zde přes 50 let pauze německá normalka wšcko poněmčowala. Tjm tedy nynj aspoň poněkud gest wyhowěno neywětšj potřebě. Mimo to měla nadřčená česká škola swé laučenj od swého wrchnjho duchownjho pastýře, (ku kterému spisowatel básně a promluwy zhotowil) tak gjmawé, že diwadlo Lochotinské od českých žáků se zde opětowalo. Nyněšj pan kanowník pražský Lindauer wysoce zaslawilým stal se také o ni, a ústaw chudých, triviálnj česká škola a ochranitelna gsau zde tři památky, které Lindaurowo gméno wděčně připomjnati budau. – O českau triviálnj školu welmi zde pečuge i slawný kragský úřad, gegj katecheta pan Šelinger horliwým vyučovánjm zásluhy sobě shromážduge, a učitel Lysý gi welmi gest prospěšen. Gak potěšitedlnu bylo při oné weřegně zkaušce triviálnj školy plzeňské slyseti djtky ze zeměpisu Balbiho, historie Smetanowy na dané otázky hbitě odpowjdati! Ach! gak by nynj každý český učitel takowých spisů pro swé djtky použití mohl. Ale – komu nenj s hůry dáno, z apatiky nekaupj – řjkáwagj. ([X-113], s. 231)

Kvalitu výuky na české triviální škole v Plzni ocenil i Jan Jindřich Marek, Sedláčkův bývalý oblíbený žák a přítel, farář z Kozojed, který v prosinci roku 1835 navštívil Plzeň. V článku nazvaném *Dopis z Kozoged* [Mk2] napsal:

Česká triwiálnj škola, před 14 léty od p. prof. Sedláčka založená, gest w ney-lepšjm kwětu. W nj nabýwá 400 pauze českých djtek přiměřeného wzdělánj.

([Mk2], s. 407)

Sedláček, Lindauer či Marek si nestěžovali na nedostatečné finanční zajištění školy, na nevyhovující školní prostory, na chybějící školní pomůcky apod., byť o složité situaci školy a jejich učitelů dobře věděli. Měli v paměti, kolik úsilí stálo prosazení vzniku školy, jak bylo obtížné získat základní podporu apod. Radovali se z nárůstu počtu žáků, oceňovali práci učitelů a výrazné zlepšení znalostí a dovedností plzeňských dětí v českém jazyce a v povědomí o kultuře a historii. Snažili se upozorňovat na kladné stránky školy, na její přínos pro město apod. Věřili, že touto cestou lze získat podporu pro její další budování a fungování. Ve třicátých letech 19. století však tento přístup přestal fungovat, bylo nutno jít zcela jinou cestou.⁶⁰

Někteří Sedláčkovi současníci nesdíleli stejný pohled na zakládání českých škol. Například Antonín Václav Žitek Sedláčkovi napsal, že sice obdivuje a oceňuje zřízení českých škol v Dýšině, Chrástu a Plzni, vyjádřil však obavu, zda české školy budou úspěšné, neboť mají hodně nepřátel a těžkostí, které považoval za zásadní. Obával se, že bohatí a vznešení rodiče budou své děti posílat do německých škol a obyčejní lidé je budou následovat. Domníval se, že do českých škol budou chodit jen chudé nebo méně schopné děti,

⁶⁰ Sedláčkovu roli v rozvoji českých triviálních škol a českého vyučování oceňuje článek Jana Silvestra Řepky [Re]. Autor v něm zdůraznil význam národních škol a výuky v mateřském jazyce, reagoval na Josefa Alexandra Dundra (1802–1874), který v článku [Dn] kritizoval kvalitu výuky na českých školách a doporučoval jako vzor školy německé.

a pokud budou ve studiu pokračovat na německých školách, budou mít potíže pro neznalost němčiny. Odstranění tohoto problému spatřoval v důsledném budování dvojjazyčných škol.⁶¹

6. Sedláčkův pokračovatel Antonín Hlavan

Velkým podporovatelem české triviální školy v Plzni byl Antonín Hlavan (1796–1868), který byl od roku 1835 plzeňským arciděkanem. Sedláček se účastnil jeho slavnostní instalace, předal mu pastorální kříž a mitru.⁶²

Hlavan vykonal 25. listopadu 1835 prohlídku české školy a zděsil se, že 349 dětí se tísní ve dvou místnostech, které jsou v hrozném stavu, snad vhodné k ukládání hospodářského nářadí.⁶³ Dne 12. dubna 1836, již po Sedláčkově smrti, požádal plzeňský magistrát, aby zahájil výstavbu nové budovy české triviální školy. Ukazoval, že školní prostory jsou z mnoha důvodů naprosto nevyhovující, chátrající stavba je ve velmi špatném stavu a hrozí její zřícení. Dne 3. května 1836 došlo k velkému požáru školy, shořela střecha, která se vzňala od uskladněného sena. Magistrát rozhodl, že střecha bude obnovena a škola omítnuta.

Plzeňský krajský úřad nařídil 27. června 1836 magistrátnímu hospodářskému úřadu, aby vypracoval plán na výstavbu budovy české triviální školy u plzeňských masných krámů. Současně žádal, aby byly dočasně pro školu nalezeny dvě vhodné místnosti. Město přislíbilo nápravu, slib však nedodrželo. Nenašlo ani peníze na nejnnutnější opravu dvou zchátralých školních místností. Nepovolilo ani novou stavbu v oblasti plzeňských masných krámů, ani stavební úpravy bývalého kláštera dominikánek, kam se škola měla stěhovat. Odvolávalo se na nedostatek financí. Nepomohla ani podpora purkmistra Martina Kopeckého, politická a hospodářská situace města totiž nebyla příznivá. Jakékoliv diskuse o změně školní budovy byly zamítnuty, neboť město usoudilo, že vhodnější prostor pro školu bude u bývalé jeptišské brány, kde se bude snadněji stavět. Uplynul však rok a nic se nedělo. Krajský plzeňský úřad urgoval 10. října 1837 výstavbu u jeptišské brány. Magistrátní hospodářský úřad v odpovědi navrhoval rezignovat na stavbu nové budovy s tím, že se česká triviální škola přestěhuje do prostor německé hlavní školy, až se pro ni postaví nová budova.

Hlavan se 20. ledna 1838 obrátil na hejtmanství, aby vymohlo na magistrátním hospodářském úřadu plány pro stavbu české triviální školy. Úřad 10. března 1838 plány na výstavbu školy v oblasti masných krámů předložil, zůstalo však jen u návrhu. Spory o výstavbu školy mezi magistrátním hospodářským úřadem a příznivci českého vzdělávání v Plzni se vedly až do roku 1843. V té době navštěvovalo českou triviální školu 213 chlapců a 205 dívek. Výuka stále pro-

⁶¹ Viz Žitkův nedatovaný dopis uložený ve fondu [JVS].

⁶² O instalaci nového arciděkana viz [Hr], zejména s. 368. Instalace byla do jisté míry manifestací českých vlastenců, jak dokládá např. vzletné kázání J. J. Marka.

⁶³ Hlavanovy snahy o českou triviální školu, o její přeměnu na školu hlavní a její lepší umístění popisuje *Pamětní kniha* (viz [ČTŠ], kniha 6b74).

bíhala ve dvou nevelkých třídách polorozpadajícího se *Obecního dvora*. Situace byla neudržitelná z hlediska hygieny i bezpečnosti.

V roce 1843 byla na opakované Hlavanovo naléhání česká triviální škola konečně přestěhována do prostor bývalého ženského dominikánského kláštera, které uvolnila německá hlavní škola. Česká triviální škola zde získala více prostoru, takže mohla otevřít samostatnou třetí třídu, pro niž byl ustanoven nový učitelský pomocník. Výuka v nových prostorách byla zahájena 9. listopadu 1843. Situace však nebyla ideální, jak dokládají slova Dominika Knoblocha, který byl v osmdesátých letech 19. století ředitelem plzeňské městské chlapecké školy a členem okresní školní rady:⁶⁴

Všecky tři třídy umístěny byly v přízemí; dvě z nich měly okna na dvůr a jedna do ulice jeptišské; přístup do prvnějších dvou byl z dlouhé, tmavé, vlhké chodby, do třetí pak z příčné, kratší chodby poblíže vrat, vedoucích z jeptišské ulice. Zvláště ony dvě třídy, jichž okna vedla na dvůr, byly vlhké, ba svého času od zvláštní komise ze zdravotních ohledů za nevhodné uznány. Jedna z nich byla veliká, v zimě k nedotopení a sloužila druhdy bývalým zde jeptiškám za jídelnu, nač souditi lze z rozličných vypuklých ozdob na klenutém stropě. ([Kn], s. 7)

Situace české triviální školy se sice zlepšila, ale stále byla dosti tristní ve srovnání s podmínkami, které měly německé plzeňské školy. Proto Hlavan roku 1845 opakovaně žádal o výstavbu nové školní budovy nebo alespoň o přestěhování školy do lepších a vhodnějších prostor. Poukazoval na to, že počet žáků narůstá a není možné již zajistit ani jejich základní povinnou výuku. Zdůrazňoval, že co bylo akceptovatelné před třemi desítkami let, není již dnes možné. Chtěl, aby byly adaptovány prostory v bývalém františkánském klášteře. Jako vhodné řešení navrhl šest tříd, tři chlapecké a tři dívčí. Plzeňský hospodářský úřad na všechny jeho náměty a výtky odpovídal, že není dostatek prostředků na stavbu nové budovy. Doporučil žáky rozdělit na dvě skupiny, jednu vyučovat dopoledne a druhou odpoledne. Mezi Hlavanem, magistrátem a hejtmanstvím probíhala čilá korespondence, padaly nejrůznější návrhy, které však nevedly k rozumnému výsledku. Dne 13. října 1848 Hlavan požádal, aby byla česká škola povýšena na hlavní, což bylo zcela nereálné, neboť by bylo nutné zřídit čtvrtou třídu.

Magistrátní hospodářský úřad se dotázal Karla Růžičky, ředitele německé hlavní školy, zda škola může poskytnout prázdnou nevyužívanou malou místnost a zda by ona vyhovovala pro potřebu české školy. Odpověď byla záporná, neboť do volné místnosti by se vešlo jen pět desítek dětí.

Na lepší časy se začalo blýskat až po prohlášení konstituce; dne 17. října 1848 magistrát navrhl, aby byl pro českou triviálku za 4 871 zlatých zakoupen dům bývalého kriminálního rady Adámka, který se nacházel ve Františkánské ulici. Byl rekonstruován za 6 490 zlatých a 29 $\frac{1}{2}$ krejcaru. Vývoj událostí roku 1848 a 1849 však i tento plán zhatil.⁶⁵

⁶⁴ O nových prostorách české triviální školy viz též [Kš], s. 48.

⁶⁵ Rok 1848 přinesl důležitou změnu, neboť zavedl tzv. 1. stupeň, tj. národní školy (též

Hlavan poukazoval na to, že roku 1848 se ve třech místnostech učí skoro šest stovek dětí, o rok později již 654, z toho 327 v první třídě, kde by měla být žákům poskytována systematická péče. Marně žádal nápravu. Dne 18. července 1849 obecním starším napsal, že počet žáků přesahuje již sedm stovek a jsou nezbytné tři učebny pro chlapce a tři pro dívky. Uvedl, že jeden učitel a dva pomocní učitelé nejsou schopni zajistit kvalitní výuku. Žádal, aby na škole působilo šest pedagogů. Magistrát byl k žádostem hluchý.

Hlavan se s touto situací nechtěl smířit, proto přivítal zprávu Františka Sýkory, vikariátního sekretáře a faráře ve Všerubech, který byl 31. července 1849 přítomen výročním zkouškám žáků české triviální školy. Na jedné straně vysoce ocenil znalosti žáků a práci učitelů, na druhé straně nešetřil kritikou při popisu školních prostor, které nazval „spelunca latronum“ (jeskyně zlodějů). Sepsal podrobnou zprávu pro Josefa Raucha, pražského kanovníka a vrchního školního inspektora. Zdůraznil, že situace v Plzni odporuje všem pravidlům a nařízením. Zprávou se 18. ledna roku 1850 zabývala arcibiskupská konsistoř v Praze, 24. ledna 1850 české místodržitelství a na jeho žádost v únoru pak plzeňské krajské hejtmanství. To požádalo v březnu plzeňský magistrátní hospodářský úřad, aby se k situaci vyjádřil. Jeho hlavní úředník Hora 22. května 1850 sdělil, že výsledky zkoušek byly výborné, tudíž že škola žádné problémy mít nemůže. Vybudování nové školní budovy označil za bezpředmětné, neboť město nemá žádné nové příjmy a má značná povinná vydání. Jeden z argumentů byl zvláště povedený – místnosti nemají žádné závady a jsou dostatečné, neboť všichni žáci se při výroční zkoušce do nich vešli. Hlavan se nevzdal a roku 1851 zopakoval úřední stížnost na přeplněnost tříd, nepravidelné a špatné platy učitelů. Plzeňské krajské hejtmanství znovu požádalo magistrátní hospodářský úřad o řešení situace. Ten předložil plán nápravy, který však podmiňoval ziskem nových finančních prostředků. Jeho rozhodnutí na podzim roku 1851 podpořil i magistrát, který odsouhlasil úpravu bytu po učitele a případné ustanovení dalšího učitele, pokud bude v budoucnosti otevřena nová třída. Současně bylo konstatováno, že město musí nejprve řešit ubytování důstojníků a vojska.

Na lepší časy se začalo blýskat v srpnu 1851, kdy do Plzně přijel na inspekci školní rada Jan Maresch, o kterém se všeobecně tvrdilo, že je nepřitelem a kritikem všech českých škol. Maresch navrhl zřízení čtvrté třídy, aby mohlo dojít k oddělení výuky chlapců a dívek. V soukromém dopisu adresovaném Hlavanovi 26. září 1851 napsal:

Mir liegt daran, dass aus der böhmischen Volksschule in Pilsen etwas Tüchtiges werde und deshalb will ich gerne Ihre eifrige Bemühung unterstützen; hoffe aber dagegen, es werde die Stadtgemeinde gleichfalls das Ihre thun. ([Kš], s. 49–50)

obecné), které byly pro všechny děti povinné, a 2. stupeň, tj. měšťanské školy, které byly chápány jako nadstavba. Roku 1850 byly zavedeny tzv. školní výbory (později školní rady), které jmenovala obecní samospráva. Tak byla umožněna lepší kontrola ze strany obce, která školy provozovala, opravovala, platila učitele, vytápění, vybavení, pomůcky apod.

Fascinující bylo, že chtěl, aby česká škola prosperovala, slíbil podporu a žádal součinnost města, které však o českou školu nejevilo zájem. Je též zajímavé, že plně podporoval povýšení školy na školu hlavní. Doslova napsal:

Überhaupt freue ich mich in den Gedanken es dahin zu bringen, dass Pilsen zwei Hauptschulen habe, eine deutsche, an welcher die böhmische Sprache nicht übersehen wird, und eine böhmische. – Cuique suum! das Recht ist heilig, es werde geehrt, doch ohne Excentrität, die ich hasse! ([Kš], s. 50)⁶⁶

Školní rada Jan Maresch, údajně zapřísáhlý nepřítel české vzdělanosti, byl pro zřízení kvalitní české hlavní školy, a proto Hlavanovy snahy podporoval. Po návratu do Prahy sepsal rozsáhlou zprávu o tom, co v Plzni viděl, a obrátil se na hejtmanství, aby situaci neodkladně řešilo. Hejtmanství seznámilo 29. srpna 1851 s kritickou zprávou plzeňský magistrát, který již nyní musel konat. Maresch trval na otevření čtvrtého ročníku a na nové budově. Dne 16. října 1851 magistrát povolil zřízení čtvrté třídy a přislíbil, že místnost připraví do 1. listopadu za podmínky, že školský úřad jmenuje nového učitele. Školní rada Maresch vyslovil 24. října 1851 magistrátu souhlas a vyjádřil spokojenost.

Na počátku školního roku 1851/1852 tedy přibyla plánovaná čtvrtá třída. Nová místnost byla zřízena v prostorách německé nižší reálky sídlící v budově v oblasti dnešních Kopeckého sadů (proti současnému pomníku Martina Kopeckého). Magistrát totiž nadále otálel s podporou stavby nové školní budovy pro českou triviální školu.

Po celý rok 1852 Hlavan bojoval s magistrátem o ustanovení nového kvalifikovaného učitele, o zřízení tří tříd pro chlapce a tří tříd pro dívky. Zdůrazňoval, že je nutno oddělit výuku chlapců a dívek. Usiloval o přestavbu Adámkova domu, poukazoval na to, že se škola nyní nachází ve dvou objektech, a to je pro výuku nevhodné. Magistrát žádal, aby se vyčkal, jak bude vypadat zápis do školního roku 1852/1853. Současně informoval, co vše již v Adámkově domě bylo přestavěno a upraveno.

Roku 1852 vídeňská vláda rozhodla o úpravě a soustředění vojenských vzdělávacích ústavů. Na jaře roku 1853 vojsko uvolnilo městskou budovu, kterou mělo pronajatou pro výchovu synů vojáků, kterou chtělo přesunout do Josefova. Na počátku léta požádalo c. k. zemské vojenské velitelství v Čechách plzeňský magistrát o úpravu budovy pro potřeby šedesáti vojenských vysloužilců. Arciděkan Hlavan však žádal, aby byla vyprázdněná budova přestavěna a adaptována pro potřeby české triviální školy. Město nejprve s umístěním školy nesouhlasilo a argumentovalo tím, že dům by se vzhledem ke svému uspořádání lépe hodil pro opatrovnu, která sídlila v pronajaté budově. Hlavan prý o situaci informoval školního radu Maresche, který zakročil na místodržitelství a dosáhl toho, že budova byla pro českou triviální školu upravena. V dubnu roku 1853 budovu prohlédla komise, která zjistila, že odstraněním několika příček a s využitím nevelkých stavebních úprav lze získat pět učeben a tři byty pro učitele.

⁶⁶ Celé znění Mareschova dopisu přeložené do češtiny viz [Kn], s. 11.

Bylo rozhodnuto, že touto cestou magistrát půjde.⁶⁷ Vše se podařilo zařídit do počátku září 1853.

V říjnu roku 1853 se česká triviální škola přestěhovala do budovy bývalého vojenského vychovatelského ústavu (na tomto místě dnes stojí plzeňské divadlo J. K. Tyla). Byl to významný úspěch arciděkana Hlavana, městského radního Františka Guldenera a kaplana Bernarda, kteří řadu let neúnavně pracovali na zlepšení podmínek české školy, byť jim to přinášelo mnoho problémů.⁶⁸ V té době ji navštěvovalo 600 žáků, v jedné třídě bylo zapsáno 280 dětí. Novým ředitelem se roku 1854 stal Jan Rychtařík (též Rychtářik, 1816–1902), který na škole působil od roku 1853 s platem 300 zlatých. Při škole bylo zřízeno několik učitelských míst a místo katechety. Škola měla tedy již charakter hlavní školy, byť i nadále byla úřady chápána jako škola triviální. Město se v průběhu léta zasloužilo o přestavbu budovy a Hlavan získal kvalitní učitele.

V nové budově bylo k dispozici pět tříd, takže mohla být oddělena výuka chlapců a dívek. Čtyři řádné chlapecké třídy byly umístěny v nových prostorách, kde bylo též vyšší oddělení pro dívky. Nižší oddělení pro dívky zůstalo v budově bývalého kláštera dominikánek. Výchova dívek tedy nebyla rovnocenná s výchovou chlapců, neboť pro přibližně stejný počet dívek musely stačit dvě třídy. V nové budově se našlo místo i pro tři učitelské byty. Zásluhou arciděkana Hlavana městská rada konečně zvýšila českým učitelům platy.⁶⁹

Přibližme nyní slovy Jana Vavříka, jak vypadala budova vojenského vychovatelského ústavu neboli *Štiftu*,⁷⁰ který se téměř na dvě desetiletí stal „domovem“ české plzeňské mládeže:

Stával v místech našeho městského divadla. Byl to původně dům soukromý, postavený r. 1802 stavitelem Antonínem Barthem pro Karla Piwetze.⁷¹ Bylo to stavení jednopatrové, prostranné. Průčelí domu bylo ke straně západní,

⁶⁷ Doplňme pro úplnost, že budova byla původně postavena jako velký zájezdní hostinec v klasicistním stylu, měla velký taneční sál, malé pokoje, jídelnu, mohutné sklepy, zahradu atd. Pro školní účely se však příliš nehodila. Vzhledem k tomu, že hostinec neprosperoval, jeho majitel Karel Pivec se jej rád zbavil. Město jej odkoupilo, neboť potřebovalo prostory pro umístění vojenského vychovatelského ústavu. Hostinec pak narychlo nákladně adaptovalo. Vojenská vychovatelna se do tohoto *Štiftu* přestěhovala na základě smlouvy, která byla uzavřena mezi ní a městem 25. září 1822; sídlila zde až do roku 1853. O historii *Štiftu* viz [MKR], s. 24–25, kde je unikátní snímek budovy před jejím zbořením.

⁶⁸ František Guldener (1810–1862) byl významným plzeňským měšťanem, podnikatelem, filantropem a mecenášem.

⁶⁹ Hlavanovu roli při budování českého školství v Plzni popisuje Jan Vavřík v knížce [Va1], viz s. 50–52.

⁷⁰ Plzeňané někdy hovořili o *druhém Štiftu*; označovali tak budovy, v nichž sídlily školní instituce. Je možné, že toto označení vzniklo ze slova *Stift* (klášter, tužka, písátko, pero).

⁷¹ V knize [KJ] je uvedeno, že budova *Štiftu* byla postavena roku 1804. Tato informace je patrně chybná, ostatní zdroje uvádějí rok 1801 nebo 1802. Připojeny jsou barevný obrázek budovy před jejím zbořením z roku 1874 a černobílá fotografie *Štiftu* se stromořadím z let 1865 až 1874 (viz s. 54). Tento druhý *Štift* je vyobrazen jako význačný objekt na rukopisném plánu Plzně (*Situationsplan der Königlichlichen Kreis Stadt Pilsen ...*, 1821) ([Ši], mapa č. 10). Srovnáním tohoto plánu s plánem z roku 1781 je zřejmé, že druhý *Štift* byl vybudován na místě bastionu a spojen s městem cestou se stromořadím až k Říšské braně.

před širokým vchodem stály dvě košaté lípy. Nad vchodem byla kamenná pavlácka se železným zábradlím. Na západní straně podél skoro celého stavení poskytovala dřevěná pavlač krásný výhled na arciděkanskou zahradu (nynější sady směrem k hotelu Waldekovu) a přilehlou část města. Mohutná lomená střecha (mansardová) kryla tuto pevnou stavbu, pod níž byly dvojité sklepy. Za domem byl prostorný dvorec.

R. 1810 zakoupila dům obec plzeňská, která pronajala jej vojenskému velitelství na vychovávací ústav. V době, kdy zde byla vojenská škola, sloužil dvůr vojenským chovancům k tělocviku a různým hrám. V stejném směru s průčelím byla v levo hned u domu městská konírna, z pravé strany pak přízemní domek, zvaný arciděkanský, který sloužil později za byt jednomu učiteli a ještě později za učebnu.

Když r. 1852 byl vojenský ústav přeložen z Plzně, byl Stift zásluhou arciděkana Ant. Hlavana získán pro českou školu. Byla tam umístěna od r. 1853 do r. 1874, kdy byl Stift zborěn. Dolejší místnosti byly velké, dlouhé, ale nízké, vlhké a jako učebny nezpůsobilé. Do jedné učebny přicházelo světlo 3 okny ze stromořadí a 1 oknem od Hvězdy, do druhé 3 okny. Do levé učebny šlo se po 3 nebo více schodech. Obě místnosti byly úzké, neboť je tísnil byt učitelův a schody do I. patra. Po 4 nebo více schůdkách na levo od odpočívadla, kde visel kříž, byla III. tř.; tam vyučoval dlouhý čas p. učitel Matěj Plzák, nejprůběžnější učitel ve Stiftu. Světlo padalo dvěma okny ze stromořadí a dvěma od východu (ze dvora). V této třídě byly 3 řady škamen (lavic). V předu byla stará putna (katedra), kde učitel kromě zapisování, nikdy neseděl, pak tabule na níž byl předpis pro latinku i kurentku po 3 řádcích na 14 dní. Na menší a horší tabuli se počítalo. Po chodbě, dále vlevo, přišlo se do IV. tř., kde vyučoval vždy Jan Rychtářík, ředitel školy. Učebna tato byla pýchou celé školy a touhou všech žáků. Byla vyzdobena různými obrazy, kreslenými žáky pod dozorem Rychtáříkovým, a mnoha učebními pomůckami.

... Třída tato byla malá, čtvercová a měla 3 okna do stromořadí; z ní bylo možno vstoupiti na pavlácku. Za IV. třídou byla opět dlouhá a nízká učebna pro třídu II. ([Va1], s. 53–55)⁷²

Od padesátých let 19. století se do plzeňské školy hlásilo stále více žáků z Plzně i z okolí. Chtěli mít českou výuku, ačkoliv se později museli podrobit zkoušce na nějaké hlavní škole, když hodlali studovat na gymnáziu nebo reálce. Česká škola byla čím dál více přeplněná.

Hlavan nebyl s touto situací spokojen, neboť roku 1854 se ve dvou dívčích třídách tísnilo 397 dívek. Na jeho žádost ustavilo hejtmanství v květnu roku 1854 komisi, která měla připravit povýšení české školy na školu hlavní a projednat otázku přeplněnosti tříd. Bylo dohodnuto, že všichni učitelé pro

⁷² V [BDD] je na s. 79 fotografie tzv. druhého Stiftu totožná s fotem v [MKR], podle autorů měla vzniknout kolem roku 1870. Reprodukce barevné dobové pohlednice „Štiftu“ je v [Mš], s. 221. O „Štiftu“ viz [Wa], kde je na s. 80 otištěn obrázek „české školy“ z roku 1874. V Národopisném muzeu Plzeňska je uložen obrázek školy, jehož autorem je patrně Jan Rychtářík (NMP 78404).

školu hlavní musí být vzdělaní a prozkoušení, že škola musí mít samostatného katechetu s dostatečným služným, že pro dívky musí být zřízeny dvě nové třídy a všem učitelům navýšeno služné. Hlavanovi se podařilo dosáhnout ustanovení samostatného katechety a dosazení učitele s kvalifikací pro nižší reálky pro čtvrtou třídu chlapecké školy. Tím byly naplněny požadavky pro přeměnu triviální školy na školu hlavní. Ostatní výše uvedené body magistrát nesplnil. Hlavan proto 28. listopadu 1854 informoval magistrát, že v nejnižší třídě je od tohoto roku zapsáno 245 dívek, což je naprosto nelidské a není v silách sebelepšího učitele je řádně vzdělávat. Situaci však město opět neřešilo.

I v roce 1855 Hlavan usiloval o to, aby se česká triviální škola stala hlavní školou, aby české a německé školství mělo v Plzni stejnou úroveň. Městu na této otázce, byť nevyžadovala žádné finance, vůbec nezáleželo. Žádnou žádost nepodalo, povolilo však otevření třetí dívčí třídy v bývalém klášteře dominikánek. V srpnu roku 1855 nechala *Okresní školní rada* prověřit, zda mají všichni učitelé aprobaci pro hlavní školu, a tím otevřela cestu k uznání české triviální školy za školu hlavní. Hlavan opakovaně oslovoval plzeňský magistrát, zdůrazňoval, že česká škola splňuje všechny požadavky kladené na hlavní školu (měla čtyři chlapecké a tři dívčí třídy). Veškeré dokumenty však zůstávaly v magistrátní kanceláři. Obrat nastal teprve roku 1861, kdy bylo na základě nové říšské ústavy (1860) zvoleno nové městské zastupitelstvo, jehož členem se stal i Hlavan. V dubnu roku 1861 znovu podal oficiální žádost o ustanovení české hlavní školy. S pomocí purkmistra Jana Karla Maschauera, lékaře a poštmistra, byla konečně česká triviální škola v létě roku 1861 povýšena na hlavní školu. Tak se po více než čtyřiceti letech splnil Sedláčkův sen z roku 1819. Je neuvěřitelné, kolik úsilí muselo být vynaloženo, než v Plzni vzniklo kvalitní české základní školství.⁷³

V centru Plzně tedy roku 1861 existovaly tyto školy: osmileté německé gymnázium, dvě hlavní školy pro chlapce (německá a česká), dvě nižší školy dívčí (německá a česká) a německá trojtřídní nižší reálka; přitom ve městě žilo více než osmdesát procent českého obyvatelstva.

Prvním ředitelem české hlavní školy se stal učitel Jan Rychtařík, člověk téměř renesančního založení.⁷⁴ Od mládí se živil jako pomocný učitel, vystřídal řadu míst. Roku 1853 se usadil v Plzni a zůstal jí do konce života věrný. Vyučoval i v nedělní průmyslové škole, vydával brožury obsahující návody na kreslení a rýsování, psal básně a články o práci učitele, propagoval výuku českého jazyka, zajímal se o hudbu, fyziku a astronomii, navrhoval nejrůznější stroje a přístroje, snil o letu člověka do vesmíru. Po celý život se pokoušel sestrojít jakýsi „samohyb“ neboli perpetuum mobile.⁷⁵ Urputně se snažil získat

⁷³ Hlavanovy snahy o vytvoření české hlavní školy v Plzni viz [Kn], s. 14–16.

⁷⁴ O životních osudech Jana Rychtaříka viz např. [Js2], [Lá9] a [Fe5], s. 58–59. O jeho pedagogickém působení podal informace jeho přítel Jan Vavřík, viz [Va1], s. 58–67. Půvabný, nedokončený životopis sepsaný samotným Rychtaříkem roku 1899 je přetištěn ve Vavříkové článku [Va3].

⁷⁵ Viz [Slá].

pro svůj výzkum finanční prostředky a podporu různých institucí, proto své návrhy věnoval například císaři Františku Josefu I. (1830–1916) či Františku Ladislavu Riegrovi (1818–1903), českému vlastenci, politikovi a spisovateli. Své plány zasilal i radním města Prahy a profesorům pražské techniky. Nikde neuspěl, nikdo ho nepřesvědčil o marnosti jeho počínání, a tak svůj stroj stavěl celý život na vlastní náklady.

Jan Rychtařík shromáždil rozsáhlé materiály a exponáty, které ukazovaly vývoj českých triviálních škol ve druhé polovině 19. století. Po jeho smrti se staly součástí speciálního školního muzea, na jehož vzniku se podíleli učitelé Josef Chudáček a Jan Vavřík. Chudáček roku 1904 navštívil pedagogické muzeum v Paříži a nadchnul se pro myšlenku zřídit obdobnou instituci v Plzni. Roku 1908 vytvořil s nadšenci z řad učitelů výbor pro založení školského muzea. Podařilo se jim zřídit pedagogickou čítárnu při *Městském historickém muzeu*. Jan Vavřík, učitel měšťanské školy v Komenského ulici, využil roku 1921 Rychtaříkovu sbírku materiálů a doplnil ji o novější exponáty. Uspořádal výstavu v budově chlapecké měšťanské školy v Tylově ulici. Ta položila základ pozdějšího pedagogického muzea, které bylo slavnostně otevřeno roku 1927 v nové školní budově na Dukelské třídě. Mělo kromě výstavní části i knihovnu, čítárnu a skladiště. Vzhledem k nedostatku prostor i finančních prostředků se později stalo součástí *Národopisného muzea Plzeňska*.⁷⁶

Roku 1865 byly v české hlavní škole zřízeny paralelky pro první a druhou chlapeckou třídu a pro první dívčí třídu. Škola se rozrůstala, některé třídy byly umístěny do budovy české realky. Od školního roku 1865/1866 již školu tvořilo šest tříd chlapeckých a čtyři třídy dívčí, od roku 1869 šest tříd pro chlapce a šest pro dívky.⁷⁷

Roku 1866 věnoval Hlavan učitelské knihovně české školy 142 knih. Po celou dobu svého plzeňského působení dbal na vzdělávání učitelů, škole daroval peníze na knihy, obrazy a pomůcky, kupoval nejchudším ponožky a boty, zřídil podpůrnou nadaci pro chudé děti. Ve své závěti odkázal české škole 1 000 zlatých, úroky z nich plynoucími měl být podpořen chudý český talentovaný žák, který ukončil hlavní školu a chtěl pokračovat ve vyšším studiu.⁷⁸

Dne 8. února 1867 plzeňští zastupitelé žádali, aby německá hlavní škola byla přeměněna na českou, neboť většina jejích žáků prý byla českého původu. Pražské místodržitelství žádosti nevyhovělo, neboť nemělo zájem na vyvolání národnostních sporů v Plzni.

⁷⁶ Rychtaříkova pozůstalost je uložena ve sbírkách *Národopisného muzea Plzeňska*. Obsahuje nejrůznější materiály týkající se výuky, fotografie učitelského sboru, obrázky vyhotovené učiteli nebo žáky (NMP 37022, NMP 34382, NMP 34381, NMP 32427A, NMP 32428A), technické výkresy, součásti samohybu, bohatou korespondenci apod. Více o školství a muzeu viz [Chu2], s. 240–243.

⁷⁷ O historii české triviální, resp. hlavní školy viz [216]. Zdůrazněme, že v tomto pojednání je hlavním budovatelem školy označen Josef Vojtěch Sedláček.

⁷⁸ Viz [Kš], s. 54–56. Hlavan finančně podpořil i německou školu, patřil ke generaci, která chtěla být spravedlivá k oběma stranám, aniž by se nutně přiklonila ke kterékoli z nich.

Snahu přeměnit německou hlavní školu na českou dokládá novinový článek *Zpráva o sezení městského zastupitelstva dne 8. t. m. [164] z roku 1867.*

Ze zprávy je patrné, že páter Hugo Jan Nepomuk Karlík zaslal městskému zastupitelstvu dopis, v němž žádal, aby byl respektován zákon o rovnoprávnosti vyučovacího jazyka. Starosta navrhl, aby byl vytvořen zvláštní výbor, který by provedl řádné šetření otázky, a teprve pak bylo rozhodnuto, jak problém vyřešit. Na zasedání se rozproutila diskuse, v následném hlasování starostův návrh propadl (pro bylo 14 hlasů, proti 15). Radní Tuschner navrhl, aby hlavní škola byla prohlášena za českou, neboť jí navštěvuje 520 českých žáků a jen 61 německých. Ve všech třídách měla výuka probíhat v českém jazyce a ve vyšších třídách měl být vyučován německý jazyk v rozsahu šest hodin týdně. Návrh byl po krátké diskusi přijat (pro bylo 15 hlasů, proti 14). Současně byl zvolen výbor, který se měl o navrženou změnu postarat. Dále byl schválen návrh na zvýšení platů učitelů hlavní školy.

Rozhodnutí městského zastupitelstva vyvolalo značný odpor německých Plzeňanů. Spory se dostaly na přední stránky plzeňských novin, objevovaly se nejrůznější polemiky, více či méně objektivní. Český tisk se snažil situaci vysvětlit, byť tak činil ne zrovna taktickými prostředky:

Ano – řekne mnohý z protivné strany – počestným poslední německé školy městské, německé hlavní školy totiž, učiní se německým obyvatelům plzeňským násilí, a buď se odejme jich dětem příležitost ku vzdělání aneb tyto budou počestěny. Jen zvolna pánové! věc se má jinak. Předně nelze opravdu o německé hlavní škole ani mluvit; nebyla německá, a nemohla jí ani býti proto, že – jednoduše scházeli jí němečtí žáci. Nebo těchto navštěvuje hlavní školu u sv. Anny pouze 61, českých žáků však 520. Při takovém stavu věci nemohlo tedy také o německém vyučování býti ani řeči, ve skutečnosti vyučovalo se utrakvisticky. Když pak Nejv. potvrzením zákona o rovnoprávnosti ve školách ze dne 18. března m. r. zastupitelstvo městské muselo zrušiti utrakvistické vyučování a vysloviti se pro školu buď pouze německou anebo pouze českou, rozhodnuto ve smyslu posledním. Kdo medle, přihlížeje k surchu uvedeným statistickým udajům, může usnešení toto zastupitelstvu městskému míti za zlé? Či myslí někdo opravdu, že by města Cheb, Litoměřice aneb Liberec naopak rozhodla jinak, a sice ve prospěch české školy? Aneb srovnává se to s právním vědomím někoho z protivné strany a s účelem vyučování na školách národních, aby Plzeň nechťic dopustiti se bezpráví na 61 německých žácích, bezprávně naložila s 520 žáky českými? ... Kdo se opovažuje, čísla, podle nichž stalo se ono usnesení 15ti hlasy proti 14ti, zcela zvláštním způsobem rozbíratí a nato poukazovati, že málo scházelo, aby prorazil návrh menšiny? Marné volání! jako by konečně nebylo zcela jedno, stane-li se usnešení většinou jednoho, dvou neb několika hlasů; že většina se vyslovila pro školu českou, že většina rozhoduje, že za sporádaných a pořádných poměrů menšina jí se podrobiti musí, to rovněž nelze upírati, jako že jest pravidlem vůbec platným, že členy zastupitelstva městského, kteří k sezení se nedostavili, musíme považovati za srozumněné s uzavřením většiny.

Vede se stížnost, že následkem uzavření toho němečtí žáci se musí počestit, ano vytýká se přímo, že usnešení právě v tom úmyslu bylo učiněno. Nehledíce na to, že obvinění takové snáze se vyřkne nežli dokáže, máme zato, že křiklouni protivné strany sami sobě velmi málo důvěřují, domnívají-li se, že by nemohli domácím obcovaním a vlastním příkladem v rovnováze udržeti vliv, jež by škola snad působiti mohla na odnárodnění jich dítek. Bázlivcům takovým radili bychom jen ještě, aby honem také propustili ze služby české kojné a služky.

([165], s. 1–2)

Z výše uvedeného je patrné, jak byla v Plzni ve druhé polovině šedesátých let 19. století národnostně vyhrocená situace, když se Plzeň snažila stát městem ryze českým.⁷⁹

Důležitým rokem pro obecné (triviální) a měšťanské (hlavní) školy byl rok 1870, kdy byl přijat nový školský zákon. Stanovil povinnou školní docházku pro děti od šesti do čtrnácti let. Kromě náboženství a trivie měly obecné školy vyučovat základy dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, dále zpěv, kreslení a tělocvik. Učitelé se stali státem placenými zaměstnanci s pevně stanoveným platem. Závislost školství na obci a církvi se omezila.

Teprve roku 1874 se česká hlavní škola přestěhovala do nové budovy postavené městem v Komenského ulici (dnes budova Právnické fakulty ZČU v Sadech pětatřicátníků). Budova *Štíftu* byla v tomto roce zbořena a na jejím místě vybudován park s rybníčkem a vodopádem, který se stal oblíbeným místem pro odpočinek a procházky.⁸⁰ Na počátku 20. století zde byla postavena budova nového českého divadla (divadlo J. K. Tyla).

Připomeňme ještě slavné plzeňské jesličky z kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí, které byly vyhotoveny v letech 1947 až 1950 z podnětu pátera Václava Jaloveckého (1900–1961), rektora plzeňské koleje redemptoristů, akademickým sochařem Františkem Bartošem (1911–1981) z Hradce Králové podle návrhu Jana V. Čermáka z roku 1943.⁸¹ Jesličky připomínají významné plzeňské občany. V první skupině postav stojí učitel Jan Rychtařík přivádějící děti, profesor Josef Vojtěch Sedláček, profesor Josef František Smetana, purkmistr František Pecháček, dramatik Josef Kajetán Tyl a profesor a spisovatel Karel Klostermann. Další skupiny představují zaměstnance pivovaru a Škodových závodů, venkovany, sedláky, řemeslníky, mezi nimi je i gymnaziální profesor František Hruška.

Vývoji plzeňského českého i německého školství (elementárního, středního i odborného) od konce 18. století do poloviny devadesátých let 19. století je

⁷⁹ V devadesátých letech 19. století do popředí zájmu vstoupila otázka vlivu církve na výuku ve státních školách. Viz [208].

⁸⁰ V [216], s. 20, je fotografie Smetanových sadů s rybníčkem a věžemi nové plzeňské synagogy v pozadí; byla pořízena v devadesátých letech 19. století.

⁸¹ Čermák namaloval roku 1943 pozadí jesliček, na němž zachytil dobovou Plzeň. Při malování byl zatčen a vyslýchán, neboť byl považován za vyzvědače, který maluje strategickou Škodovku. Více viz [HV], s. 47.

věnována velká pozornost v textu [216] (viz s. 30–37). Stručně jsou zde popsány jednotlivé typy škol (vznik, zřizovatel, význam školy, výuka), je ukázáno, že až do poloviny sedmdesátých let 19. století mělo německé školství v Plzni přednost před českým. Německé školy vznikaly dříve, byly hrazeny státem, tj. ze zemského rozpočtu, zatímco české byly zakládány později a nejčastěji na náklady plzeňské obce.

V článku [Ko] je velmi stručně popsán vývoj plzeňských českých a německých nižších i středních škol, průmyslových škol, učitelských ústavů, obchodních akademií, řemeslnických škol, rolnických škol a odborných pokračovacích kurzů. Viz též [Kn], s. 17–28.⁸²

⁸² O české triviální škole v Plzni viz např. [Hr], [Va1], [Kn], [Bě9], [Js2], [M], [Sp3] a [Sc30], s. 263–266. O vývoji české dívčí školy v Plzni viz [Ki].

